

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
ФАКУЛЬТЕТ ІНФОРМАЦІЙНИХ І ПРИКЛАДНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
КАФЕДРА ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ УПРАВЛІННЯ

П'ЯСЕЦЬКА ДАРІНА РУСЛАНІВНА

Допускається до захисту:
в. о. завідувача кафедри
інформаційних систем управління,
д-р екон. наук, професор
_____ Ольга АНІСІМОВА
« ____ » _____ 2025 р.

**ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
УКРАЇНИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ**

Спеціальність 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа

Кваліфікаційна (магістерська) робота

Керівник:
Тетяна ЯВОРСЬКА, канд. пед. наук,
доцент кафедри
інформаційних систем управління

Оцінка: ____ / ____ / ____

(бали за шкалою ЄKTS/за національно
шкалою)

Голова ЕК: _____

Вінниця, 2025

АНОТАЦІЯ

П'ясецька Д. Р. Збереження та захист національної культурної спадщини України в умовах суспільних викликів. Спеціальність 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2025. 99 с.

У кваліфікаційній (магістерській) роботі досліджено проблеми збереження та захисту національної культурної спадщини України, акцентовано увагу на вплив сучасних суспільних викликів на українську культурну спадщину, необхідність застосування міжнародних механізмів захисту її об'єктів, розглянуто стратегії та практики збереження об'єктів української культурної спадщини у сучасних умовах. Розроблено рекомендації щодо збереження та відновлення національної культурної спадщини України.

Ключові слова: культурна спадщина, захист національної культурної спадщини України, цифровізація.

Рис. 9. Бібліографія: 75 найм.

SUMMARY

Piassetska D. R. Preservation and Protection of the National Cultural Heritage of Ukraine Under Conditions of Social Challenges. Specialty 029 Information, Library and Archival Affairs, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2025. 99 p.

The qualification (master's) thesis examines issues related to the preservation and protection of Ukraine's national cultural heritage, focusing on the impact of contemporary social challenges on Ukrainian cultural heritage, the need to apply international mechanisms to protect its objects, and strategies and practices for preserving objects of Ukrainian cultural heritage in contemporary conditions. Recommendations for the preservation and restoration of Ukraine's national cultural heritage have been developed.

Keywords: cultural heritage, protection of Ukraine's national cultural heritage, digitalisation.

Fig. 9. Bibliography: 75 items.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ.....	6
1.1. Поняття та класифікація культурної спадщини.....	6
1.2. Національні та міжнародні механізми збереження культурної спадщини.....	14
1.3. Роль державних і громадських інституцій у збереженні культурної спадщини.....	18
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ НА УКРАЇНСЬКУ КУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ.....	25
2.1. Втрата та руйнування пам'яток у зонах конфлікту (Донецька, Луганська, окуповані території).....	25
2.2. Соціальні та економічні труднощі щодо збереження та захисту національної культурної спадщини України.....	38
2.3. Технологічні ризики збереження культурної спадщини.....	50
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	57
3.1. Розробка та впровадження державних програм підтримки та охорони культурної спадщини.....	57
3.2. Використання сучасних технологій для цифровізації культурної спадщини.....	68
3.3. Фіксування проблем щодо збереження та відновлення національної культурної спадщини та розроблення рекомендацій шляхом посилення громадської активності та впровадження освітніх проєктів.....	73
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ.....	91

ВСТУП

Актуальність дослідження. Історично Україну на державному рівні не вирізняли нео-імперські чи будь-які інші домінантні амбіції, а суспільне мислення ніколи не мало мілітаризованого характеру. Попри загальний позитив таких конотацій вони сформували умови неготовності держави до сучасних суспільних викликів загалом та для культурної спадщини зокрема. Особливо актуальним викликом в цьому контексті для України є російське повномасштабне вторгнення, яке разом з усім комплексом катастрофічних наслідків несе в собі загрозу знищення національної культурної спадщини. Тому обрана тема дослідження є актуальною, адже без детального вивчення специфіки збереження та захисту національної культурної в умовах суспільних викликів загроза національній ідентичності для України зберігається.

Об'єктом дослідження – національна культурна спадщина України.

Предмет дослідження – збереження та захист національної культурної спадщини України в умовах суспільних викликів.

Мета дослідження – актуалізація проблеми збереження та захисту національної культурної спадщини України в умовах суспільних викликів, розробка рекомендацій щодо її збереження та відновлення.

Для досягнення поставленої мети були виконані наступні **завдання**:

- проаналізувати національні та міжнародні механізми збереження культурної спадщини;
- охарактеризувати роль державних і громадських інституцій у збереженні культурної спадщини;
- дослідити вплив сучасних соціально-економічних викликів та технологічних ризиків на українську культурну спадщину;
- вивчити специфіку сучасних варіативних стратегій підтримки та охорони культурної спадщини;

- виокремити проблеми та сформулювати рекомендації щодо збереження та відновлення національної культурної спадщини шляхом посилення громадської активності та впровадження освітніх проектів.

Виконання поставлених завдань потребувало використання наступних **методів** дослідження – загальнонаукових та спеціальних, зокрема: системного підходу, аналізу, синтезу, логічного методу, методу візуалізації результатів дослідження; для простеження стану цифрових колекцій у вебінформаційному середовищі використано методи контент-аналізу, порівняльний та аналітичний моніторинг інтернет-ресурсів збереження нематеріальної культурної спадщини.

Теоретико-методологічною базою кваліфікаційної роботи слугували зокрема численні інформаційні повідомлення з онлайн-ресурсів про знищення, руйнування та пошкодження об'єктів культурної спадщини внаслідок збройної агресії рф проти України. Для виконання окреслених завдань були проаналізовані результати досліджень стосовно окремих напрямів мистецтва, та культурних цінностей, котрі занесенні в Держреєстр нерухомих пам'яток та зараз є пошкодженими, нелегально вивезеними або зруйнованими.

Задля досягнення мети дослідження брались до уваги напрацювання таких авторів як Драган М., Голубець М., Щербаківський В., Міляєва Л., Степовик Д., Авраменко О., Мартинюк О., Сидоренко В., Савчук С., Байшев О., Тістол О., Савадов А., Кот С., Мезенцева Г., Скрипник Г., Бондарчук Я., Дмитрух С., Цибко А., Чернець В. та Додонов Р. (узагальнення типової проблематики та окреслення перспектив у сфері збереження культурної спадщини під час російсько-української війни), Реєнт О. та Денисенко Г. (аналіз стану нерухомих об'єктів культурної спадщини впродовж 2014-2024 рр., держполітики у сфері культури як важливого фактора, що забезпечує нацбезпеку в Україні у воєнних умовах).

Наукова новизна дослідження визначається наступним:

- вперше комплексно проаналізовано механізми та процеси збереження та захисту національної культурної спадщини як в мирний час, так і в період військових конфліктів;

•здобуло подальший розвиток розробка рекомендацій щодо збереження та відновлення національної культурної спадщини шляхом посилення громадської активності та впровадження освітніх проєктів.

Практичне значення. Отримані в роботі результати можуть слугувати допоміжними матеріалами для представників державної та недержавної сфер в контексті пошуку варіантів збереження та захист національної культурної спадщини України в умовах суспільних викликів.

Апробація результатів дослідження: Матеріали та результати роботи доповідалися на X Міжнародній науково-практичній конференції «Інформація та соціум» (Донецький національний університет імені Василя Стуса, 06 червня 2025 м. Вінниця), тези «Збереження та охорона спадщини: архівні стандарти, виклики та перспективи».

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних посилань. Загальний обсяг роботи – 99 сторінок. В роботі представлено 9 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

1.1. Поняття та класифікація культурної спадщини

Однією з глобальних проблем сучасності, що постала внаслідок російсько-української війни починаючи з 2014-го року, є втрата культурної спадщини та мистецьких стилів, у яких відображено історичне життя держави мовою мистецтва. Під культурною спадщиною (далі – КС) розуміють не лише архітектурні та сакральні пам'ятки — храми, монастирі, театри, музеї, кінотеатри, виставкові зали, бібліотеки, громадські споруди, парки й площі, — але й рухомі пам'ятки культового та мистецького значення: духовні книги, культовий посуд (потири), ікони, фрески, мозаїки, ювелірні прикраси декоративно-прикладного мистецтва, кінофільми, літературні твори, музейні колекції, експонати, твори образотворчого мистецтва, археологічні артефакти, що репрезентують окремі напрями художньої культури — мистецтво [22, с. 9].

У «Конвенції про охорону Світової культурної і природної спадщини», що була підписана в 1972 році подається таке визначення поняття «культурна спадщина»:

- пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису; елементи та структури археологічного характеру; написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з погляду історії, мистецтва чи науки;
- ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з погляду історії, мистецтва чи науки;
- визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони (до прикладу, археологічні визначні місця), що є універсальною цінністю з погляду історії, естетики, етнології чи антропології [20].

Історико-культурна та духовно-мистецька КС є ключовим ресурсом стратегічного розвитку держави й невід'ємною частиною української культури, яка формує цивілізаційний та культурологічний потенціал нації. Існує слушна думка, що збереження культури є водночас збереженням самої людини, адже, рятуючи культурну спадщину, українці відстоюють свою національну ідентичність [22, с. 9].

Опрацьована інформаційна джерельна база дослідження вказує на те, що задля коректнішого розуміння та ширшого ознайомлення з поняттям культурної спадщини потрібно чітко розуміти, які об'єкти можуть бути її частиною. Така чіткість має бути зафіксована юридично, тому перелік об'єктів КС та характеристики за котрими вони відбираються регламентовані низкою законів зміст котрих спрямований на охорону таких об'єктів.

Кожна держава здійснює управління міністерствами, діяльність котрих пов'язана з охороною об'єктів КС (культурні пам'ятки) та розробкою критеріїв за якими визначатиметься перелік тих об'єктів, котрі підпадатимуть під охорону національними законами. Відповідно до такої тези далі в цьому пункті дослідження були розглянуті та проаналізовані аспекти Закону України «Про охорону культурної спадщини» [14].

Відповідно до формулювання вище зазначеного законодавчого акту КС є комплексом складеним об'єктами культурної спадщини (далі – ОКС), котрі людство успадкувало від минулих поколінь.

Власне самі ОКС представлені:

- визначними місцями;
- спорудами (витворами);
- комплексами (ансамблями), їх частинами, пов'язаними з ними рухомими предметами;
- територіями;
- водними об'єктами (підводна культурна та археологічна спадщина);
- природними, природно-антропогенними;
- створеними людиною об'єктами з рівнем ступенем збереженості, котрі характеризуються археологічною, етнологічною, естетичною, мистецькою,

архітектурною, історичною, науковою або художньою автентичністю цінністю [22, с. 9].

Перелік ОКС визначений законодавчо представлений зокрема нерухомими об'єктами (далі – НОКС) – тобто тими, котрі не можуть бути переміщеними або їх переміщення призводить до втрачання їхніх археологічних, естетичних, етнологічних, історичних, архітектурних, мистецьких, наукових або художніх цінностей, а також загрожує збереженню автентичності. Перелік Рухомих предметів, пов'язаних з НОКС визначаються законодавчо складовими компонентами чи групою компонентів об'єкту КС, котрі можна від нього відокремити, проте разом вони цілісні. При відокремленні таких компонентів ОКС відбувається втрата їх археологічних, естетичних, етнологічних, історичних, архітектурних, мистецьких, наукових чи культурних цінностей [14].

В Україні пам'ятки культурної спадщини можуть бути віднесені до наступних категорій (рис.1.1):

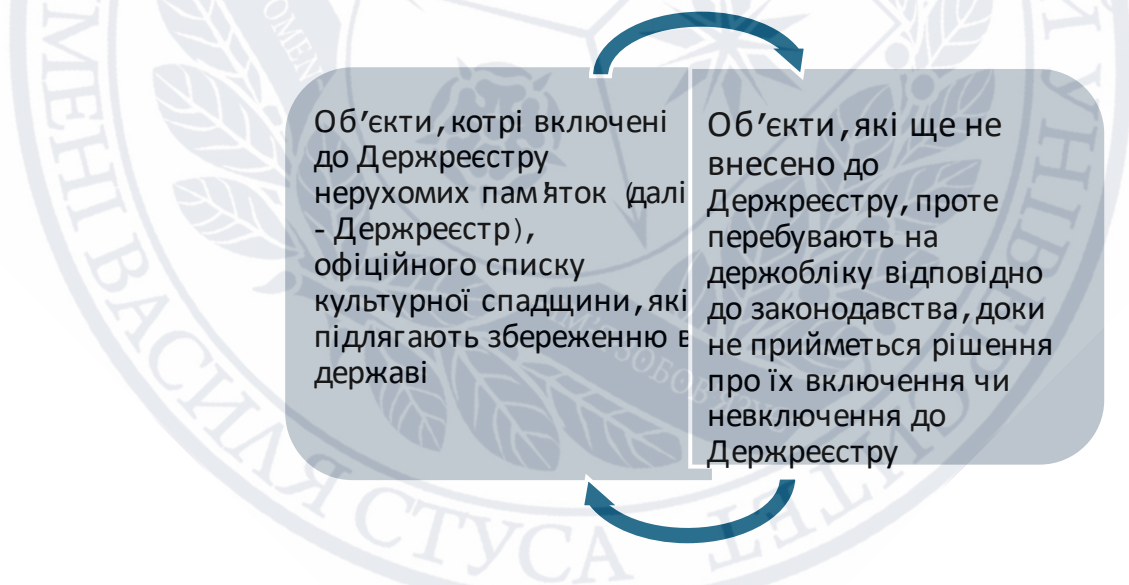

Рисунок 1.1 – Категорії па пам'яток культурної спадщини (побудовано автором за [14]).

Відповідно до ст. 2 Закону України (далі – ЗУ) «Про охорону культурної спадщини» [14] перелік об'єктів культурної спадщини класифікований наступним чином:

1) За типами об'єкти культурної спадщини представлені:

– спорудами (витворами), котрі представлені творами архітектури та інженерного мистецтва, монументальними скульптурами та монументальним малярством, археологічними об'єктами, печерами зі свідченнями життєдіяльності людини, будівлями чи приміщеннями в них з автентичними свідченнями про низку визначних історичних подій, життя та діяльність видатних людей;

– комплексами (ансамблями) включно з топографічно визначеними групами окремих чи поєднаних об'єктів КС;

– визначними місцями, котрі представлені зонами чи ландшафтами, природно-антропогенного походження з археологічною, естетичною, етнологічною, історичною, архітектурною, мистецькою, науковою чи художньою цінністю;

2) За видами об'єкти Переліку об'єктів культурної спадщини представлені наступними категоріями:

– археологічними об'єктами, котрі репрезентовані залишками (під землею або під водою) життя та діяльності людини, як невідтворні інформаційні джерела, як можуть свідчити про зародження та розвиток цивілізації, до прикладу, такими: городищами, курганами, стародавніми поселеннями, стоянками, укріпленнями, військовими таборами, виробництвами, іригаційними спорудами, шляхами, могильниками, культовими місцями та спорудами, їх залишками чи руїнами, мегалітами, печерами, наскельними зображеннями, ділянками історичного культурного шару, полями давніх баталій та рухомими предметами пов'язаними з цими об'єктами;

– історичними об'єктами, зокрема будинками, спорудами, комплексами (ансамблями), окремими похованнями та некрополями, місцями масових захоронень; місцями бойових дій та місцями затоплення кораблів (в т. ч. бойові, морські та річкові судна із залишками воєнної техніки, зброї, амуніції тощо); визначними місцями пов'язаними з визначними історичними подіями, життєдіяльністю видатних людей, культурологічним аспектом існування народів;

– монументальним мистецтвом включно з творами образотворчого мистецтва (самостійні чи пов'язані) з архітектурними, археологічними та ін. пам'ятками, а також комплексами (ансамблями);

– архітектурними об'єктами, зокрема окремими будівлями та архітектурними спорудами, котрі автентичні та репрезентують культурну, історичну, стильову, традиційну, будівельно-технологічну специфіку чи творчий доробок знаних авторів;

– об'єктами містобудування включно з центрами населених місць (вулиць, кварталів, площ, комплексів (ансамблів)) збережених з їх планувально-просторовою структурою та історичною забудовою. Окремі з них можуть поєднуватись з ландшафтом та залишками давнього планування та забудови, котрі репрезентують специфічні містобудівні концепції;

– об'єктами садово-паркового мистецтва;

– ландшафтними об'єктами – природними територіями з особливою історичною цінністю;

– науково-технічними об'єктами включно з унікальними промисловими, виробничими, науково-виробничими, інженерними, інженерно-транспортними та видобувними спорудами як репрезентантами рівня науково-технічного розвитку конкретної епохи; конкретними науковими напрямками чи промисловими галузями.

В контексті розгляду теоретичних засад проблеми збереження та захисту національної культурної спадщини України слід виділити низку наступних заходів реалізація котрих необхідна для того, щоб виявити об'єкти культурної спадщини – дослідження, консервацію, музеєфікацію, адаптацію, ремонт, реабілітацію, зміну об'єктів, реставрацію, внесення до Переліку об'єктів культурної спадщини. Важливим аспектом є те, що останні (усіх форм власності) мають бути зареєстровані через занесення в Державний реєстр нерухомих пам'яток України (далі — Реєстр) враховуючи їхню археологічну, етнологічну, естетичну, мистецьку, історичну, наукову чи художню цінність з визначенням категорій національного та місцевого значення [22, с. 11].

Додавання об'єктів культурної спадщини до Реєстру та змін в останньому (вилучення, зміна категорії пам'ятки) відбувається згідно з категорією пам'ятки. Так, якщо пам'ятка національного значення, то її внесення в Реєстр регулюється постановою Кабміну, котра базується на поданні центрального органу виконавчої

влади, котрий формує держполітику в галузі охорони КС впродовж року від моменту отримання подання.

Внесення в Реєстр пам'ятки місцевого значення потребує рішення центрального органу виконавчої влади, котрий формує держполітику в галузі охорони культурної спадщини базуючись на поданні відповідних органів охорони культурної спадщини чи Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, інших громадських організацій, котрі відповідно до власного статуту займаються питаннями охорони культурної спадщини, впродовж місяця від моменту отримання подання [22, с. 11].

Варто зазначити, що для внесення об'єктів культурної спадщини до Реєстру з врахуванням категорії національного значення, такі об'єкти мають відповідати таким характеристикам (рис.1.2):

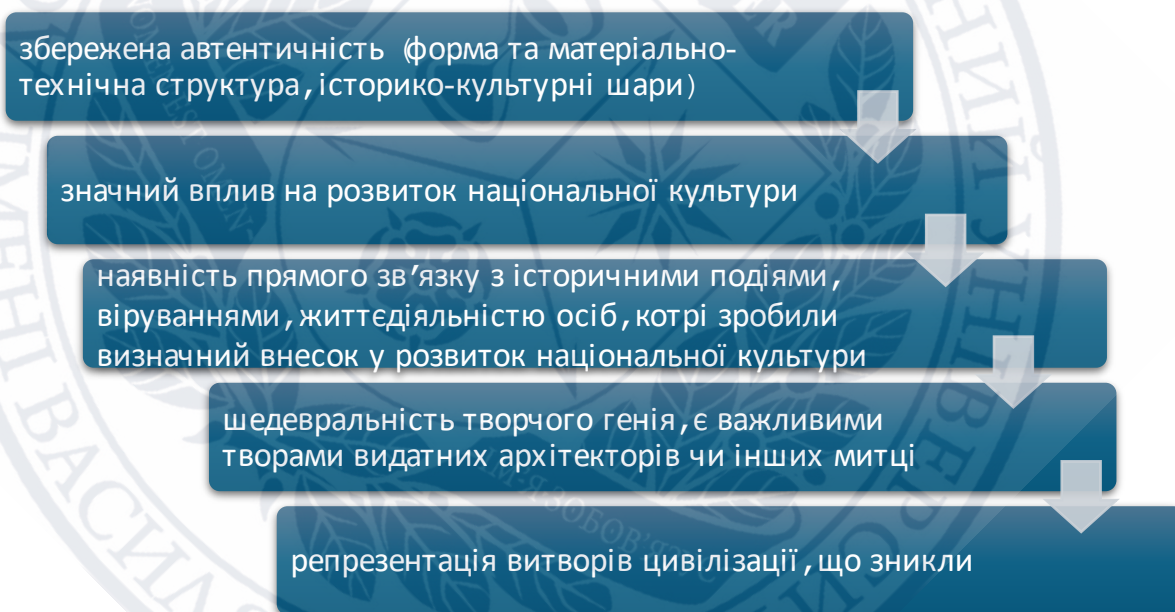

Рисунок 1.2 – Необхідні характеристики об'єктів для внесення їх у Реєстр (побудовано автором за [22, с. 12])

Перелік об'єктів культурної спадщини місцевого значення пропонувані до внесення в Реєстр мають характеризуватись збереженістю власної автентичності, в т. ч. форми, матеріально-технічної структури та історично-культурного нашарування. Важливим аспектом є те, що такі об'єкти окрім вказаних характеристик мають вирізнятись наступною специфікою:

- впливом на хід культурного розвитку в конкретному населеному пункті чи регіоні;
- зв'язком з низкою історичних подій, релігією, життєдіяльністю населення, котрі істотно вплинули на хід культурного розвитку в конкретному населеному пункті чи регіоні;
- функціонуванням як структурний компонент в культурній спадщині нацменшин чи регіональних етнічних груп [22, с. 12].

Продовжуючи про характеристики об'єктів національної КС в контексті розгляду теоретичних засад проблематики її збереження та захисту на державному рівні доцільно згадати Постанову Кабміну «Про затвердження Списку історичних населених місць України» [35] з Додатком [11] до неї. Адже, їх зміст представлений зокрема переліком об'єктів культурної спадщини, котрі мають національне значення та присутні в Держреєстрі нерухомих пам'яток України. Вважаємо, що в згаданих вище нормативних актах максимально повно репрезентоване у прагненнях українського народу вшанувати не просто власну історію, а й культурно-традиційні здобутки предків. Відтак закономірно, що українська держава подає заявки до всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (організація, котра опікується, щоб визначені видатні культурні та природні цінності глобального значення були збережені для прийдешніх поколінь) для досягнення своїх прагнень [22, с. 12]. Включення до її переліку – це світове визнання міжнародної цінності об'єктів КС національного значення. Такий перелік визначає основні туристичні об'єкти держави та, по суті, просуває їх світовій арені [47].

В продовження тези про прагнення зберегти об'єкти світової культурної спадщини слід зазначити, що українська політика в цій сфері законодавчо зафіксувала чіткі аспекти наступного змісту [14]:

1) передача для майбутніх поколінь об'єктів всесвітньої культурної спадщини (далі – ОВКС) розташованих на теренах України має відбуватись з виявленням, номінуванням, охороною, популяризацією, крім того з наданням допомоги іншим країнам-підписантам Конвенції за їх запитам;

- 2) включити аспекти охорони ОВКС в загальні програми соціального та економічного державного розвитку;
- 3) проводити постійний моніторинг, котрий би надавав актуальну інформацію про стан збереження ОВКС;
- 4) неухильно слідувати міжнародним стандартам в галузі охорони ОВКС;
- 5) проявляти активність в міжнародній співпраці та надавати допомогу країнам-підписантам Конвенції підтримуючи їх зусилля спрямовані на те, щоб зберегти та виявити ОВКС з видатною універсальною цінністю.

Станом на 2022 рік до Списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [47; 48], розташованих в Україні, було внесено сім пам'яток, що становило менше 1% від загальної кількості світових об'єктів спадщини (у 2021 році – 1154 об'єкти). У 2023 році історичний центр Одеси було включено до Списку об'єктів Світової спадщини, які перебувають під загрозою [17].

Отже, основні поняття та класифікація культурної спадщини зафіксовані у Законі України «Про охорону культурної спадщини». В Україні існує Перелік об'єктів культурної спадщини, відповідно до якого формується Державний реєстр нерухомих пам'яток України.

1.2. Національні та міжнародні механізми збереження культурної спадщини.

Знищення КС є системною практикою агресора під час воєнних агресій та конфліктів, спрямованою на руйнування ідентичності етнічних / релігійних груп і цілих народів. Це визнано в резолюціях Ради Безпеки ООН, як-от у Резолюції 2199 (2015) Ради Безпеки ООН², яка, зокрема, засуджує знищення КС в Іраку та Сирії силами ІДІЛ і ФАН – незалежно від того, чи є воно випадковим або навмисним (до прикладу, цілеспрямоване руйнування релігійних місць і об'єктів) [23, с. 21].

Використання механізмів міжнародного правового захисту культурної спадщини Україною наразі обмежується окремими аспектами, що стосуються збройного конфлікту на Донбасі (зокрема у частині фінансування тероризму) та окупації Криму (зокрема у контексті расової дискримінації етнічних українців і

кримських татар). Водночас, за наявною інформацією з відкритих джерел, зазначені механізми майже не використовуються для цілей захисту культурної спадщини України [2, с. 9].

Документи ЄС, НАТО та навіть позиція Міжнародного кримінального суду визначають КС як один з важливих чинників збереження й зміцнення ідентичності, єдності будь-якої держави та європейської спільноти загалом. Отже, знищення КС під час війни виходить за межі винятково воєнного злочину. Руйнування, викрадення та інші форми знищення КС є способами обґрунтування агресії, зазіхань на територіальну цілісність, геноциду, створення умов для внутрішніх суспільних конфліктів або посилення вже наявних [23, с. 24].

Міжнародний суд ООН є одним із шести головних органів Організації Об'єднаних Націй, створеним відповідно до Статуту ООН. Суд розглядає міждержавні юридичні спори та надає консультативні висновки з правових питань, які надходять від держав або уповноважених міжнародних організацій. Сторонами спорів у Суді можуть бути виключно держави, за умови визнання ними його юрисдикції одним із таких способів:

- шляхом укладення спеціальної угоди про передання спору на розгляд Суду;
- через юрисдикційне застереження в міжнародному договорі, яке передбачає розгляд спорів щодо тлумачення або застосування договору Міжнародним судом ООН;
- шляхом подання односторонньої декларації про визнання обов'язкової юрисдикції Суду у відносинах із державами, що зробили аналогічну заяву;
- через визнання юрисдикції Суду після подання проти держави відповідної заяви [2, с. 9].

Україна звернулася до Міжнародного суду ООН проти РФ, посилаючись на юрисдикційні положення двох міжнародних договорів — Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (щодо ситуації в Криму) та Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму (щодо подій на Донбасі). У межах цих проваджень Україна, серед іншого, заявляє про руйнування об'єктів культурної спадщини,

однак потенціал аргументації у цій частині залишається недостатньо реалізованим. Для підвищення ефективності захисту доцільним видається подальше збирання доказів систематичного знищення культурної спадщини на тимчасово окупованих територіях [2, с. 9].

Механізм Генерального комісара, передбачений Гаазькою конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року, Україною наразі не використовується. Попри те, що питання щодо його активації неодноразово порушувалося представниками міжнародно-правової спільноти на зустрічах із Міністерством закордонних справ та Міністерством культури, практичних кроків у цьому напрямі не здійснено. Ні на міжнародному, ні на національному рівні не визначено чіткої процедури ініціалізації діяльності Генерального комісара.

Відповідно до наявної адміністративної логіки, ініціатива щодо залучення Генерального комісара мала б надходити від Міністерства культури до Міністерства закордонних справ, яке, у свою чергу, звертається до Генерального директора ЮНЕСКО з пропозицією про призначення відповідної особи. Після цього МЗС має повідомити РФ як іншу сторону конфлікту та запропонувати визначення нейтральної держави для погодження кандидатури [2, с. 10].

Статті 4-8 Виконавчого регламенту до Гаазької конвенції визначають правовий статус та функції Генерального комісара. Перелік осіб, які можуть виконувати ці функції, ведеться Генеральним директором ЮНЕСКО. Генеральний комісар діє при стороні конфлікту, за її згодою, а також за погодженням з державами-покровительками інших сторін. У разі відсутності таких держав, їх функції можуть виконувати нейтральні держави (ст. 9 Виконавчого регламенту). Якщо сторонам не вдається досягти згоди щодо призначення, Генерального комісара може призначити Президент Міжнародного суду ООН. До повноважень Генерального комісара належать проведення розслідувань щодо можливих порушень Конвенції, підготовка доповідей сторонам конфлікту та Генеральному директору ЮНЕСКО, а також виконання функцій держави-покровительки [2, с. 10].

Україна не використовує також механізм Комітету з захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, передбачений Другим протоколом до Гаазької конвенції, оскільки цей Протокол досі не ратифіковано. Водночас у наукових коментарях до Протоколу зазначається, що навіть за умови неучасті держава може теоретично претендувати на певну підтримку з боку Комітету [2, с. 11].

Порядок використання цього механізму поки що не визначений ні на міжнародному, ні на національному рівні. Відсутня й внутрішньодержавна процедура щодо звернення за фінансовою або технічною допомогою. З огляду на це, доцільно, щоб Міністерство культури подавало до МЗС пропозиції стосовно конкретних потреб у допомозі, які МЗС надалі передавало б до відповідного Комітету [2, с. 11].

Загальний і спеціальний захист культурних цінностей. Гаазька конвенція встановлює два режими охорони культурних цінностей: загальний та спеціальний. Більшість об'єктів перебувають під загальним режимом захисту. Натомість спеціальний захист надається лише тим культурним цінностям, які офіційно внесені до Міжнародного реєстру культурних цінностей, що перебувають під спеціальним захистом, відповідно до процедур, визначених Конвенцією та Виконавчим регламентом [2, с. 27].

Ефективність загального режиму значною мірою залежить від маркування культурних цінностей спеціальним розпізнавальним знаком, передбаченим статтею 16 Конвенції. Хоча позначення є факультативним і його відсутність не позбавляє об'єктів захисту, наявність знаків має важливе практичне значення для учасників збройного конфлікту.

До об'єктів, які можуть отримати спеціальний захист, належать сховища рухомих культурних цінностей, центри їх концентрації, а також нерухомі культурні об'єкти особливої цінності. Відповідно до частини 1 статті 8 Конвенції, для включення об'єкта до Міжнародного реєстру необхідно, щоб він розташовувався на достатній відстані від промислових або військових об'єктів і не використовувався у військових цілях [2, с. 27].

Ініціатором звернень щодо надання спеціального захисту, маркування об'єктів та розроблення планів їх евакуації має бути Міністерство культури України, яке подає відповідні запити до Генерального директора ЮНЕСКО через Міністерство закордонних справ [2, с. 27].

Отже, збереження культурної спадщини є комплексною проблемою, яка потребує узгодження різних інтересів. Міжнародні організації відіграють важливу роль у захисті культурної спадщини, але ефективність їхніх нормативно-правових актів потребує постійного аналізу. Для ефективного захисту культурної спадщини України, зокрема, необхідно детально фіксувати, описувати порушення, спричинені росією. Цей процес передбачає вивчення взаємозв'язку між різними організаціями та оцінку їх впливу на збереження спадщини.

Збереження КС українського народу є важливим складником опору збройній агресії РФ проти України та притягнення її до відповідальності за знищення українського культурного надбання та цінностей.

1.3. Роль державних і громадських інституцій у збереженні культурної спадщини.

В умовах сьогодення у період повномасштабної російсько-української війни саме громадські та волонтерські ініціативи посіли провідне місце у сфері збереження культурної спадщини. Їхня діяльність була спрямована насамперед на евакуацію рухомих пам'яток та облаштування захисних споруд для нерухомих об'єктів. У багатьох населених пунктах активні громадяни, незважаючи на безпосередню загрозу життю, організували рухи з порятунку культурних цінностей, консолідуючи довкола себе однодумців та фахівців.

1 березня 2022 року у місті Львові за ініціативи громадськості розпочав роботу «Центр порятунку культурної спадщини України», основною метою якого стало формування механізмів консультативної та волонтерської підтримки культурних інституцій щодо збереження музейних колекцій, експонатів та інших об'єктів культурної спадщини [1].

3 березня 2022 року в місті Києві групою музейних активістів було створено неурядову організацію «Штаб порятунку культурної спадщини України / Heritage Emergency Response Initiative», діяльність якої триває понад два роки. Основними напрямками роботи Штабу є: евакуація культурних колекцій, консультування фахівців у сфері культури, документування руйнувань та злочинів російських військ проти української культурної ідентичності, організація наукових форумів і тренінгів, процес музеєфікації воєнних подій, а також координація взаємодії між органами державної влади, музеями, культурними інституціями, громадськими організаціями та міжнародними партнерами з метою збереження й відновлення культурної спадщини [3].

Того ж дня розпочала діяльність ініціатива «Музейний кризовий центр» (далі – Центр), спрямована на підтримку регіональних музеїв. Серед основних напрямів його діяльності — надання фінансової допомоги, забезпечення інформаційної та координаційної підтримки, представлення українських музеїв на міжнародному рівні, поширення актуальної інформації про стан музейної сфери у вітчизняних та зарубіжних медіа. Важливою складовою роботи Центру є фіксація та документування наслідків руйнування культурних об'єктів, а також відображення повсякденної діяльності музейних працівників у зоні бойових дій у межах проєкту «Поранена культура» [2].

«Музейний кризовий центр» продовжує функціонувати за підтримки та адміністрування низки громадських організацій, зокрема «Інша освіта», «Новий музей», «Центр візуальної культури» тощо. 4 жовтня 2022 року ініціатори Центру зареєстрували благодійну організацію «Фонд культурної спадщини України» з метою залучення коштів від міжнародних донорів [2].

Паралельно з українськими ініціативами активізувалися й міжнародні волонтерські зусилля. Так, з початком широкомасштабної агресії була створена онлайн-ініціатива Save Ukrainian Cultural Heritage Online (SUCHO), до якої долучилося понад 1500 волонтерів з усього світу. Основним напрямом діяльності SUCHO є цифрове збереження української культурної спадщини. В межах ініціативи вже заархівовано понад 5000 вебсайтів і 50 ТБ даних українських

культурних установ — від національних архівів до місцевих музеїв. Крім того, волонтери організації забезпечують українські установи обладнанням для оцифрування, передавши понад 70 комплектів відповідної техніки [5].

Зазначені громадські та волонтерські утворення становлять лише частину численних прикладів самовідданої діяльності громадянського суспільства у сфері захисту культурної спадщини України в умовах війни. Їхній досвід переконливо засвідчив здатність громадських структур оперативно реагувати на виклики воєнного часу, організовувати евакуаційні заходи, забезпечувати безпеку, збереження та цифрову репрезентацію об'єктів культурної спадщини.

Органи місцевого самоврядування виступають ключовими суб'єктами у процесі охорони культурної спадщини, що зумовлено принципом субсидіарності та їхньою безпосередньою інтеграцією в історико-культурний і соціальний контекст регіону. Ефективність управлінських рішень на локальному рівні забезпечується глибоким розумінням потреб громади та специфіки місцевих пам'яток.

Функціональний потенціал місцевої влади у сфері охорони та валоризації культурних цінностей реалізується через комплекс наступних заходів:

1. Обліково-охоронна діяльність: формування та ведення локальних реєстрів об'єктів культурної спадщини, моніторинг їхнього стану, ініціювання надання статусу пам'ятки національного значення та протидія незаконному переміщенню культурних цінностей.

2. Реставраційний менеджмент: розробка цільових програм консервації та реставрації, залучення різнорівневого фінансування, забезпечення наукового супроводу та контролю за дотриманням методології реставраційних робіт.

3. Містобудівне регулювання: контроль за дотриманням режимів історичних ареалів, запобігання дисонансній забудові та збереження автентичності історичного середовища.

4. Міжнародна та міжсекторальна співпраця: налагодження партнерства з профільними інституціями (ЮНЕСКО, фонди ЄС), обмін досвідом та імплементація кращих практик.

5. Науково-просвітницька робота: інтеграція освітніх компонентів, грантова підтримка громадських ініціатив та залучення громади до пам'яткоохоронної діяльності.

6. Популяризація та діджиталізація: актуалізація спадщини через культурні заходи, створення цифрових архівів (3D-моделювання, віртуальні тури) та розвиток волонтерського руху [32].

Окремої уваги потребує стратегія дій на прифронтових територіях та в зонах потенційного утворення «сірих зон» або ліній розмежування під контролем міжнародних контингентів. У таких умовах пріоритетними завданнями стають негайна евакуація рухомих пам'яток та тотальна цифровізація об'єктів, що не підлягають транспортуванню.

Базуючись на експертних розробках проекту RES-POL [33, с. 5], запропоновано алгоритм антикризових заходів для центральних та місцевих органів влади:

- організація тимчасового зберігання цінностей за кордоном або у спеціалізованих підземних сховищах (включно з об'єктами військового призначення);

- децентралізація прийняття рішень щодо евакуації: надання керівникам на місцях чітких протоколів дій із гарантуванням «презумпції невинності» у випадку прийняття ризикованих рішень в умовах відсутності зв'язку з центром;

- формування та підготовка мобільних груп екстреного реагування за участю волонтерів та профільних фахівців; в цьому контексті ще більшої важливості набуває активна діяльність громадських, волонтерських та неурядових організацій описана вище в цьому пункті кваліфікаційної роботи [32].

Поряд із необхідністю неухильного дотримання норм загальнодержавного законодавства у сфері охорони культурної спадщини, органи місцевого самоврядування наділені повноваженнями щодо розробки та затвердження відповідних регіональних і муніципальних стратегій. Досвід провідних культурних центрів України (зокрема Києва, Львова, Одеси, Харкова) демонструє практику впровадження цільових програм обласного та міського рівнів, спрямованих на

фінансове забезпечення реставраційних заходів та збереження пам'яток. Окрім цього, до компетенції місцевих рад належить встановлення спеціальних режимів охорони історичних ареалів шляхом затвердження охоронних зон [32].

Попри наявність у регіональних органів влади достатнього арсеналу правових інструментів, ключовим фактором ефективності пам'яткоохоронної діяльності залишається рівень ініціативності та послідовності управлінських суб'єктів у процесі імплементації нормативних приписів. Зокрема, регіональна нормативно-правова база дозволяє реалізувати такі функції:

- регуляторну: встановлення додаткових вимог щодо захисту об'єктів культурної спадщини, що включає визначення особливих режимів землекористування та обмеження містобудівної діяльності в безпосередній близькості до пам'яток;

- організаційно-фінансову: розгортання комплексних програм, що передбачають бюджетне асигнування на ремонтно-реставраційні роботи, проведення наукових розвідок та організацію культурно-просвітницьких заходів;

- комунікативну: забезпечення інституційної взаємодії з громадським сектором та залучення громадськості до механізмів прийняття рішень у сфері збереження культурного надбання [32].

Вважаємо за необхідне констатувати, що органи місцевого самоврядування є структурами, формування яких має відбуватися за участю компетентних лідерів та управлінців, які забезпечують стратегічну ефективність діяльності та несуть відповідальність за дотримання законодавства. Визначальною вимогою до цих суб'єктів є їхня регіональна відданість та зацікавленість у розвитку території, де вони отримали легітимацію.

Культурна спадщина, як сукупність матеріальних і нематеріальних цінностей, успадкованих від попередніх поколінь, становить фундамент національної ідентичності. Для українського суспільства вона є не лише відображенням культурного коду, а й чинником формування національної самосвідомості та суспільної консолідації у боротьбі за державність. Тому її збереження набуває особливого значення в умовах воєнних загроз.

З початком агресії об'єкти культурної спадщини стали цілеспрямованими мішенями російських військових. Їхнє фізичне знищення означає спробу ліквідації історичної пам'яті українського народу та унеможливлення подальшого дослідження й відтворення культурних наративів. За оцінками НАТО, росія системно використовує маніпуляції українською культурною спадщиною як елемент стратегії «культурної гегемонії», виправдовуючи через це агресію та руйнування на території України [4].

Перші дні активних бойових дій засвідчили відсутність дієвих державних протоколів і алгоритмів реагування у сфері охорони культурної спадщини. У таких умовах саме громадські об'єднання, музейні працівники, бібліотекарі, волонтери та представники культурних інституцій взяли на себе відповідальність за оперативну організацію заходів із захисту пам'яток від руйнацій. Завдяки їхній ініціативності та професіоналізму вдалося забезпечити функціонування ефективних механізмів порятунку культурних цінностей у кризовий період.

Отже, важливу роль у збереженні культурної спадщини відіграють як державні інституції, так і громадські організації. Зокрема перші представлені національними архівами та місцевими музеями, а другі – Центром порятунку культурної спадщини України (Львів), який займається консультативною та волонтерською підтримкою культурних інституцій; Штабом порятунку культурної спадщини України (Heritage Emergency Response Initiative, Київ), що займається евакуацією, документуванням злочинів рф та координацією дій між музеями, владою та міжнародними партнерами; Музейним кризовим центром, який фінансує, здійснює інформаційну підтримку регіональних музеїв та втілює проект «Поранена культура»; громадські організації, що підтримують роботу Кризового центру – «Інша освіта», «Новий музей», «Центр візуальної культури»; благодійна організація «Фонд культурної спадщини України» створена для залучення коштів; міжнародна волонтерська ініціатива Save Ukrainian Cultural Heritage Online (SUCHO), яка займається цифровим збереженням (архівацією вебсайтів) та наданням техніки.

Органи місцевого самоврядування є ключовими суб'єктами збереження спадщини завдяки принципу субсидіарності та глибокому розумінню місцевого

контексту. Основними напрямками їх діяльності є облік та контроль (ведення реєстрів, моніторинг стану пам'яток, боротьба з незаконним переміщенням цінностей; менеджмент та регулювання (організація реставрації, залучення фінансування, контроль за забудовою); розвиток та співпраця (міжнародне партнерство, в т. ч. з ЮНЕСКО та ЄС, освіта громади, цифровізація та туристична популяризація). У прифронтових зонах для органів місцевого самоврядування пріоритетами є негайна евакуація рухомих цінностей та повна цифровізація нерухомих об'єктів.

Місцеві ради мають повноваження створювати власні стратегії охорони (приклад Києва, Львова, Одеси) та встановлювати охоронні зони. Чинне законодавство дозволяє реалізувати регуляторну, фінансову та комунікативну функції. Водночас хоча місцева влада має достатній правовий інструментарій, ефективність охорони спадщини безпосередньо залежить від ініціативності управлінців та їхньої послідовності у виконанні норм.

РОЗДІЛ 2

ВПЛИВ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ НА УКРАЇНСЬКУ КУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ

2.1. Втрата та руйнування пам'яток у зонах конфлікту (Донецька, Луганська, тимчасово окуповані території).

Агресія Росії проти нашої держави, що «гібридною війною» розпочалася у 2014 р., після 24 лютого 2022 р. перейшла в повномасштабну ескалацію. За твердженнями багатьох експертів, це найбільший воєнний конфлікт на Європейському континенті після 1945 р. Для всього українського суспільства, і для пам'ятко-охоронної галузі зокрема, це стало величезним викликом. Фактично всі об'єкти культурної спадщини нашої держави, управління якими впродовж періоду незалежності здійснювалося в єдиному правовому полі, виявилися ситуативно розділеними на наступні категорії та знаходяться:

- на території тимчасово анексованого Криму;
- в тим часово непідконтрольних районах Луганської й Донецької областей;
- в зонах бойових дій;
- на не охоплених бойовими діями територіях [42, с. 160].

Перелік на вище перелічені категорії досить умовний, оскільки сьогодні в Україні немає безпечних місць. Тому можна вважати, що всі без винятку категорії пам'яток під загрозою. Відрізняються лише рівні небезпеки, характер загроз і можливості нашої держави реагувати на них [42, с. 161].

Вже на початку повномасштабного вторгнення рф станом на 01.07.2022 р. Міністерством культури та інформаційної політики (далі – МКІП) були зафіксовані понад чотириста епізодів воєнних злочинів вчинених російським агресором проти українських об'єктів КС, а станом на 24.08.2022р. – близько п'ятиста [42, с. 166]. Чисельна деталізація знищених чи пошкоджених об'єктів КС візуалізована за допомогою інфографіки на рисунку 2.1.

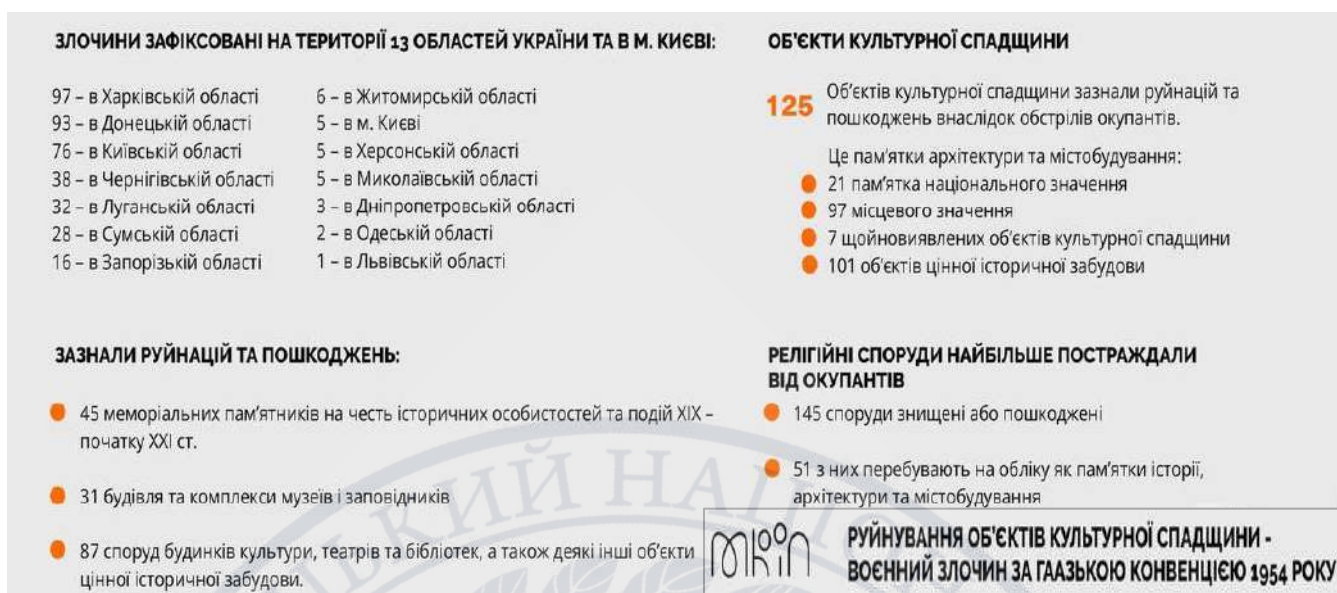

Рисунок 2.1 – Чисельна деталізація знищених чи пошкоджених об'єктів КС [44]

Розглядаючи питання втрати та руйнування пам'яток у зонах конфлікту варто також згадати, що на території окупованого російськими військами Кримського півострова знаходиться більше чотирьох тисяч об'єктів української культурної спадщини. Найзнаковіші нерухомі пам'ятки Криму представлені Херсонесом Таврійський (м. Севастополь), Бахчисарайським ханським палацом, гірськими містами-фортецями Ескі-Керменом, Киз-Керменом, Чуфут-Калесом та Мангупом. Перелік пам'яток над якими Україна втратила контроль представлений чисельними музейними установами колекції котрих вирізняються особливою історико-культурною цінністю [42, с. 161].

В контексті втрати та руйнування пам'яток у зонах російсько-українського конфлікту особливо негативний вплив для вітчизняного історико-культурного фонду створюють наступні дії країни-агресора. Ігноруючи усі норми продиктовані міжнародним правом, після анексії Кримського півострова владою рф було створено особливий нормативно-правовий фундамент для юридичного залучення об'єктів вітчизняної культурної спадщини до так званого російського правового поля [42, с. 161].

Продовжуючи про об'єкти історико-культурної спадщини, котрі розташовані на тимчасово окупованих територіях (далі – ТОТ) варто зазначити, що вони досі визначаються Україною як власне національне надбання. Однак, оскільки фактично

держава поки не зможе фізично контролювати їх стан, то послуговується опосередкованим моніторингом їх стану з одночасною фіксацією злочинів вчинених російським агресором. Так для центральних пам'яткоохоронних органів джерелами такої інформації є Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, численні громадські організації та інші відкриті джерела [42, с. 161].

Конкретизуючи про втрату та руйнування пам'яток у зонах конфлікту з рф та на ТОТ варто зазначити, що моніторинг стану здійснюється також на міжнародному рівні. Зокрема представники ЮНЕСКО в контексті доповіді «Про спостереження за ситуацією в Автономній Республіці Крим для 212-й сесії Виконавчої ради організації» (10.09.2021 р.) повідомляють про наступне [64, с. 7]:

- низка артефактів з території Криму транспортуються в рф з порушенням міжнародного права – відсутні необхідні для цього заходи збереження, а також та дозволи від української сторони; мета такого транспортування – демонстрація вивезених артефактів росією в рамках виставок, які присвячені її культурній спадщині;
- низка знахідок, виявлених після анексування Криму в результаті чисельних археологічних розкопок, які були несанкціоновані без законних на те підстав транспортуються на територію рф; також існує велика ймовірність подальшої реалізації таких знахідок на чорному ринку;
- завдається шкода Херсонесу Таврійському, котрий є об'єктом української національної та світової спадщини внаслідок некоректної та бездумної експлуатації (проведення чисельних релігійних та розважальних заходів);
- відбулось знищення мусульманських поховань внаслідок будівельних робіт на проєктованій рф автотрасі «Таврида» для налагодження сполучення між Кубанню та Кримом через новозбудований російським агресором Керченський міст;
- деструктивного характеру набули реставраційні роботи в Бахчисарайському палаці кримських ханів – об'єкт зі списку міжнародної

культурної спадщини ЮНЕСКО, єдиний архітектурний ансамбль, котрий зберігся як пам'ятка корінного кримськотатарського народу.

Подібних до вище перелічених детальних повідомлень, на жаль, немає про об'єкти вітчизняної культурної спадщини, що розташовані на ТОТ, котрі з 2014-го року контролюються рф – частини Донецької та Луганської областей, зокрема про їх стан та рівень збереження. Водночас Україна володіє відомостями про те, що була завдана шкода чисельним пам'яткам історії та археології, зокрема [16]:

- розграбований музей Другої світової війни (м. Донецьк);
- розграбований центр сучасного мистецтва «Ізоляція» (м. Донецьк);
- зруйнований обстрілами меморіальний комплекс «Савур-Могила» (м. Донецьк).

Наслідки перших днів повномасштабного вторгнення рф чітко демонстрували намір окупанта не лише продовжувати руйнувати пам'ятки на ТОТ, а й знищувати українську історико-культурну спадщину, державність та навіть ідентичність. Доказом тому є прицільне знищення наступних об'єктів [42, с. 162]:

- Іванківського історико-краєзнавчого музею (Київська обл.), в фондах котрого зберігались твори М. Примаченко;
- архіву-бібліотеки Фонду В. Чорновола (с. Лісова Буча, Київська обл.);
- Національного літературно-меморіального музею Г. Сковороди (с. Сковородинівка, Харківська обл.).

Приклади знищення вище перелічених об'єктів вказують на необхідність розглядати втрату та руйнування пам'яток у зонах конфлікту (ТОТ), як болючий досвід, котрий держава має враховувати для організації превентивних заходів спрямованих на максимальний захист національної КС України в умовах російсько-української війни та суспільних викликів загалом. Адже, навіть при тому, що музейні колекції особливо високої цінності заздалегідь евакуювали, масштабування російської військової агресії на території України унеможливлює організацію фізичного захисту нерухомих об'єктів.

До початку повномасштабного етапу російсько-української війни на території України функціонувало 437 державних і муніципальних музеїв, серед яких 22 мали

статус національних. Сукупний фонд музейних установ налічував понад 11 мільйонів одиниць зберігання (рухомих пам'яток). Окрім державних, в Україні також діяли відомчі та громадські музеї [7].

Значну частину культурної спадщини України становлять музейні інституції, у яких естетичне осмислення дійсності реалізується через комплексну взаємодію архітектурної споруди, експозиційних матеріалів та мистецьких артефактів. Уже в перші дні збройної агресії, 25 лютого 2022 року, російські війська здійснили напад на Іванківський історико-краєзнавчий музей (сmt Іванків Вишгородського району Київської області), у якому зберігалися твори української художниці Марії Примаченко.

Марія Примаченко (1908–1997) — видатна представниця українського «наївного» мистецтва, народна художниця України, лауреатка Національної премії України імені Тараса Шевченка. Її творчість ґрунтується на синтезі традицій живописного та поетичного фольклору, що відображає спадкоємність культурних традицій кількох поколінь народних митців. Художниця створила оригінальний стиль, у межах якого реалізовано широкий спектр декоративних, орнаментальних і жанрових композицій. Завдяки високому рівню професійної майстерності Марія Примаченко здобула міжнародне визнання, посівши почесне місце серед провідних митців «наївного» живопису поруч із Анрі Руссо, Ніко Піросмані, Іваном Генераличем і Никифором Дровняком. Під час обстрілу Іванківського музею були також знищені роботи видатної української вишивальниці та ткалі Ганни Верес, уродженки села Обуховичі, а також твори інших місцевих народних майстрів [6].

Вагомою культурною втратою є знищення Мелітопольського краєзнавчого музею, у фондах якого зберігалася унікальна колекція «скіфського золота». 24 квітня 2022 року військові Російської Федерації та представники окупаційної адміністрації незаконно вилучили з музею історико-культурні цінності. Колекція, знайдена українськими археологами у 1954 році під час розкопок скіфського кургану, включала прикраси, оздоблені зооморфними мотивами, характерними для мистецтва скіфської доби (IV–II ст. до н. е.), а також монети із золота, срібла та міді. Всі експонати мали значну історико-художню та мистецьку цінність [17].

Особливо руйнівних наслідків зазнало місто Маріуполь, історично пов'язане з культурною спадщиною античної доби, зокрема поселеннями стародавніх греків. Унаслідок бойових дій знищено всі об'єкти культурної спадщини, серед яких — Державний художній музей імені Архипа Куїнджі. Ця установа, заснована на початку XX століття, виконувала функцію осередку культурної пам'яті та була важливим елементом художнього простору України. Під час російських обстрілів 21 березня 2022 року музей зазнав повного руйнування. Будівля музею, архітектурна пам'ятка в стилі модерн, мала площу близько 300 м² і включала десять виставкових залів. Хоча оригінальні роботи Архипа Куїнджі не зберігалися у музеї, експозиція містила близько двох тисяч цінних експонатів — творів живопису, графіки, скульптури, декоративно-прикладного мистецтва, зокрема полотна Івана Айвазовського, Миколи Глуценка, Тетяни Яблонської, Михайла Дерегуса, Андрія Коцки, Миколи Бендрика та інших митців. Окремі зали були присвячені життю та творчості Куїнджі, де експонувалися документи, світлини й особисті речі художника, зокрема старовинна купіль, у якій його хрестили [18].

Архітектурна спадщина є результатом творчої діяльності людини певної історичної доби та відображає багатовимірність культурних і етичних цінностей. Архітектура, поєднуючи об'єм і простір, формує художньо-естетичний ансамбль, який уособлює духовність і світогляд епохи. Пам'яткою такого типу є Василівський історико-архітектурний музей-заповідник «Садиба Попова» у Запорізькій області — унікальний палацово-парковий комплекс кінця XVIII – початку XIX століття, який зазнав пошкоджень і пограбувань під час російської окупації.

До переліку зруйнованих об'єктів культурної спадщини також входить Воронцовський палац — архітектурна пам'ятка першої половини XIX століття, що була пошкоджена внаслідок ракетного удару російських військ 8 травня 2022 року [21].

Суттєві руйнування зазнав і національний історико-культурний заповідник «Хортиця», пошкодження якого спричинило запровадження міжнародних культурних санкцій проти держави-агресора. Для українського народу Хортиця є символом козацької доблесті та духовної єдності, оскільки саме тут у XVI столітті

сформувався осередок запорізького козацтва. Музей історії запорізького козацтва, відомий колекцією зброї та експозиціями, присвяченими військовому мистецтву запорожців, виконував важливу освітньо-культурну функцію. Перед початком війни розпочався процес модернізації музею з метою створення сучасного інтерактивного простору, однак ці плани були перервані ракетними обстрілами ворога [16].

Продовжуючи про архітектурні пам'ятки та монументи слід зазначити, що в чисельних регіонах нашої держави в результаті ворожого обстрілу постраждала низка об'єктів з-поміж яких виділимо наступні, котрі вважаються найбільш знаними [64, с. 5]:

- Святогірську лавру (Донецька обл.);
- Троїцько-Іллінський та Єлецький Успенський монастирі (м. Чернігів);
- Воронцовський палац (м. Одеса);
- меморіал В. Сліпаку (Донецька обл.);
- пам'ятник загиблим солдатам ЗСУ (Київщина) та ін.;
- наукову бібліотеку Маріупольського краєзнавчого музею;
- Центральну публічну бібліотеку Вугледарської міської громади;
- Центральну наукову бібліотеку Харківського національного університету ім. В. Каразіна;
- Чернігівську міську бібліотеку ім. М. Коцюбинського.

В результаті створення військовими вогневих позицій та тимчасових оборонних споруд на ТОТ відбувається руйнування археологічних пам'яток. Не настільки загрозливе становище в об'єктів КС, котрі розміщені поза межею масштабних бойових дій. Попри те, що ворог здійснює ракетні обстріли по всій території України ймовірність руйнування пам'яток в результаті прямого влучання відносно менша. Однак, повертаючись до тези про необхідність забезпечення надійного фізичного захисту нерухомих об'єктів слід зазначити, що відносно більшості з них були застосовані превентивні заходи. Так, щоб запобігти втраті та руйнуванню пам'яток в регіонах, які знаходять неподалік або межують з зоною військового зіткнення об'єктам дерев'яної архітектури було забезпечено додатковий захист у вигляді різних засобів пожежогасіння. Для конкретизації

наведемо наступні приклади – обкладені мішки з піском захищають пам'ятник Т. Шевченку в м. Харків, гетьману П. Сагайдачному в столиці, герцогові де Рішельє у м. Одеса, металоконструкції – чисельні скульптури в місті Лева, спеціальні щити слугують захистом для вітражів та віконних прорізів в історичних будівлях. Реалізація таких безпекових заходів хоч і не може гарантувати захисту для пам'яток у випадку прямого влучання, проте здатне мінімізувати руйнівні наслідки спричинені уламками та ударною хвилею [50].

Таким чином, сприймаючи вітчизняну КС як структурний компонент світових культурних надбань та враховуючи всі ймовірні загрози втрати та руйнування пам'яток у зонах активних бойових дій на сході України в умовах війни виникла потреба застосувати міжнародні механізми захисту об'єктів КС та використати досвід інших держав в подоланні подібних суспільних викликів (див. п. 3.1).

Узагальнюючи вище викладене варто наголосити на тому, що РФ інтегруючи українські об'єкти КС до власного комплексу історико-культурних пам'яток, переміщаючи мистецькі цінності з ТОТ на власну територію, реалізуючи військову тактику з масованими та прицільними обстрілами фактично грубо порушує норми міжнародного права, скоюючи воєнні злочини. Не зважаючи на те, що міжнародне право в галузі охорони КС постійно вдосконалюється та трансформується, пам'ятки за умов воєнних конфліктів не отримують надійного захисту. Це загалом закономірно, адже, зокрема і українська влада не має достатньо можливостей навіть, щоб моніторити, документувати та фіксувати військові злочини вчинені відносно пам'яток на ТОТ та на територіях де відбуваються бойові дії. Реалізація заходів спрямованих на фізичний захист об'єктів КС на територіях, котрі є відносно безпечними хоча й мінімізує ризики пошкодження чи знищення, все ж цілком їх не убезпечує.

Очевидно, що ефективне запобігання втраті та протидія руйнуванню пам'яток у зонах конфлікту потребує використання міжнародного досвіду, а саме специфіки управління пам'ятками в умовах кризових ситуацій та переорієнтації діяльності національної пам'яткоохоронної системи відповідно до таких умов. Загалом рівень

захисту об'єктів КС разом з поверненням ТОТ – це стратегічні завдання, котрі стоять перед Україною, виконання яких визначатиме долю української нації.

Втрата та руйнування пам'яток в Україні загалом та у зонах конфлікту (Донецька, Луганська, окуповані території) зокрема в умовах сучасних суспільних викликів зумовлених російською військовою агресією починаючи з 2014-го року має складні наслідки національного рівня. Тому проблематику втрати та руйнування культурних пам'яток доцільно розглядати також у філософсько-культурологічному аспекті (далі – ФКА). На це також вказує опрацьована інформаційна джерельна база дослідження. Розгляд втрати та руйнування культурних пам'яток в такому аспекті є важливим структурним компонентом комплексного підходу до вивчення питання про їх відновлення як вітчизняної КС. На переконання вчених ФКА передбачає реалізацію наступних кроків:

- здійснення філософського аналізу та мистецтвознавчої оцінки втрачених пам'яток;
- використання іноземного, зокрема європейського (повоєнного після Другої світової війни) досвіду з відбудови зруйнованої інфраструктури;
- організацію фахових спецкомісій з експертами в таких галузях, як ландшафтний дизайн, архітектура, мистецтвознавство, культурологія, історія, пам'яткознавство для розробки проєктів відбудови [29, с. 139].

Сьогодні війна на території України триває, не вщухають артобстріли під які потрапляють населені пункти, промислові об'єкти та центри де зберігаються культурні цінності та об'єкти КС. Відтак на національному рівні триває робота з фіксації ганебних вчинків російських загарбників задля збору доказової бази щодо їх відповідальності за вчинені воєнні злочини. Неможливість повного підрахунку чисельних руйнувань зумовлена бойовими діями, відсутністю зв'язку з територіями, котрі тимчасово не підконтрольні Україні та мінуванням значних площ та об'єктів. Відтак відсутня можливість зробити якісну та кількісну оцінку вартості втрачених або пошкоджених об'єктів КС. Тому важливо відштовхуватись від статистичних даних отриманих вже з початку повномасштабного вторгнення

рф та порівнювати їх з загальною кількістю нерухомих пам'яток та об'єктів КС, яка на діаграмі рисунка 2.2 в порівнянні з даними на кінець 2024-го року.

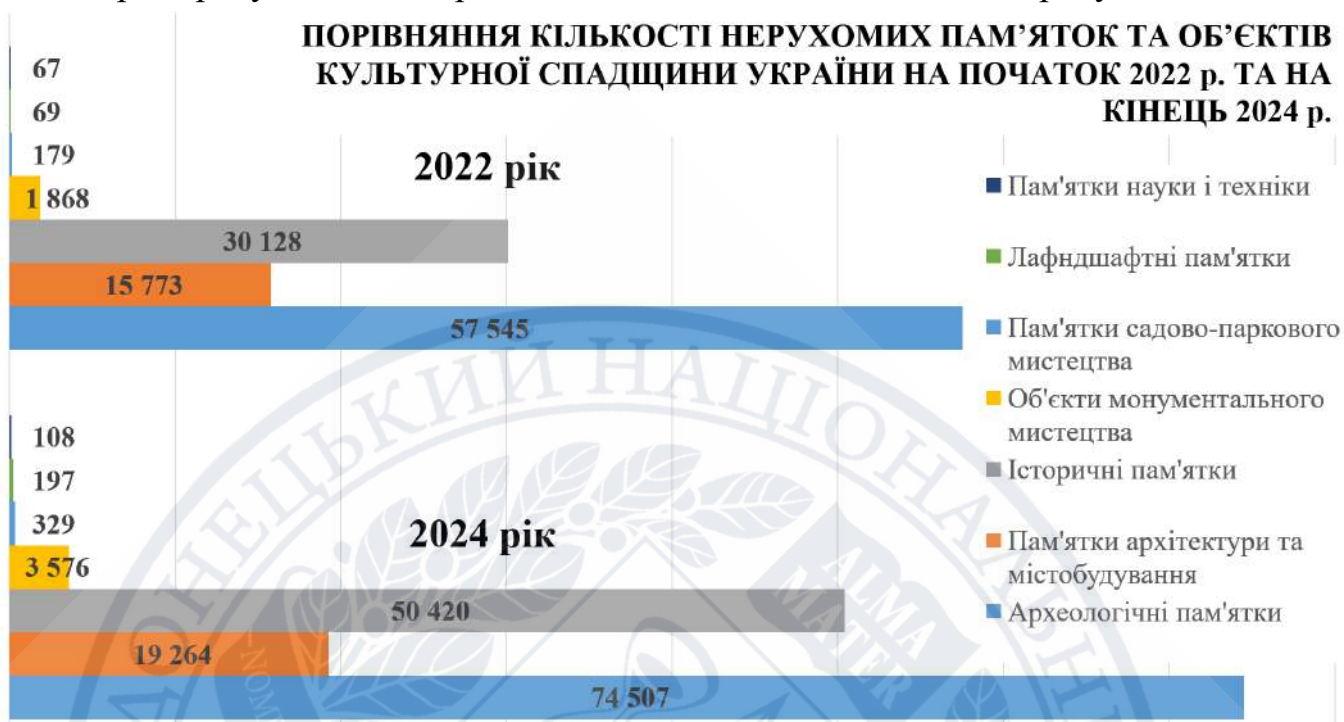

Рисунок 2.2 – Порівняння кількості нерухомих пам'яток та об'єктів КС України на початок 2022-го року та на кінець 2025-го року (побудовано автором на основі [21; 30])

Дані діаграм наведених на рисунку 2.2 наочно демонструють масштаби втрат ОКС з початку повномасштабної війни з рф. Втрату та руйнування пам'яток з 2014-го року у зонах конфлікту характеризують наступні дані:

- на тимчасово окупованій території (далі – ТОТ) Луганської та Донецької областей на початок 2014 р. до Державного реєстру нерухомих пам'яток України було внесено у Донецькій області – 75 об'єктів історії та 4 монументального мистецтва; у Луганській області – 497 об'єктів, в т. ч. 403 об'єктів історії та 28 монументального мистецтва; на ТОТ розташовано 49 державних музеїв, в т. ч. найбільші музеї регіону зі значною частиною вітчизняного Музейного фонду;

- на ТОТ АР Крим та місто Севастополь до окупації діяли 34 музейні установи, підпорядковані Мінкультури, з 917 477 предметами, що входили до державної частини Музейного фонду, а у Севастополі – 5 музейних установ з 320 163 предметами, що також входили до цього ж фонду; на Кримському півострові розташовано 3800 нерухомих пам'яток культури, зокрема один з українських

об'єктів, внесених до списку Світової спадщини ЮНЕСКО – місто Херсонес Таврійський з його хорою;

– за даними Українського культурного фонду на 25 лютого 2023 р. ушкоджень зазнали 1322 об'єкти культурної інфраструктури, зокрема 569 старовинних будівель, 69 музеїв, 305 релігійних споруд. З них близько 70% (505) цілком зруйновано [23, с. 24].

Найбільших втрат і збитків зазнала культурна інфраструктура в Донецькій, Харківській, Київській, Херсонській, Миколаївській та Луганській областях. На лютий 2023 р. щонайменше 2148 закладів культури та релігії зазнали пошкоджень унаслідок повномасштабного вторгнення. Серед них 703 будинків / палаців культури, 348 релігійних споруд, 82 музеї та 22 театри. За даними експертів проекту KSE Institute «Росія заплатить», загальна сума збитків закладів сфер культури та релігії становить понад 1,5 млрд дол. [23, с. 24].

Російсько-українська війна з її наслідками в контексті втрати та руйнування пам'яток є наочним доказом давньому твердженню про те, що хто ними володіє, той володіє історією. Керуючись таким твердженням росіяни захопивши півострів Крим та поспішно включивши його українські культурні об'єкти до свого «правового» поля розпочали археологічні розкопки крупного масштабу під виглядом реставраційних робіт. Характерно, що такі роботи здійснювались спеціалістами з рф, зокрема експедиції організовані такими установами, як інститут археології російської академії наук та державний ермітаж. Відтак закономірно, що історичні ареали Кримського півострова де проводились розкопки стали «донорами» артефактів для фондів музеїв країни агресора. Так звана реставрація історичного ансамблю ханського палацу в Бахчисараї (найвизначніша пам'ятка кримськотатарської культури) здійснювалась російськими будівельними фірмами, котрі не володіють відповідним досвідом. Надавши на це свою мовчазну згоду наукова спільнота рф практично дозволила таким підрядникам завдати непоправну шкоду для автентичної структури пам'ятки включно з її історичною цінністю. Так, широкий резонанс отримали «реставраційні» роботи з заміни старовинної черепиці, пошкодження фресок. Погоджуємось з Пошивайлом І. [36] в тому, що слід вважати

за акт стирання історичної пам'яті корінного народу Криму заходи спрямовані рф на те, щоб зруйнувати місця поховання кримських татар при будівництві автошляху «таврида».

Для історичної науки докази та підтвердження є першочерговою вимогою для встановлення фактів та достовірності. Відтак закономірно, що росія прагнучи переписати історію під себе завжди послуговувалась фальсифікаціями документів та артефактів, а також маніпуляціями. Саме тому пошкодження та руйнування історичних пам'яток є одним з ключових інструментів для рф в реалізації її загарбницької стратегії особливо на територіях прямого зіткнення. Оперуючи таким інструментом росія принісши руйнування пам'яток на територію України створює умови нібито необхідності проведення реставраційних робіт, в тому числі з переміщенням історичних реліквій і творів мистецтва до москви. Там вивезені з зон конфлікту цінності експонують росіянам на виставках, як надбання російської культури. Така діяльність є втіленням акту ідеологічної експансії рф [8].

Втрата та руйнування пам'яток у зонах конфлікту (Донецька та Луганська області, окуповані території) внаслідок активних бойових дій тенденційно свідчить про зростання рівня загроз для ОКС. Зайвим доказом навмисного знищення таких об'єктів стало руйнування Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди в с. Сковородинівка, Харківська область розміщеного в маєтку XVIII сторіччя, останньому місці праці та спочинку видатного письменника [15]. Також згадана пам'ятка символічно вказує на те, що мотиви російських атак незмінні – знищити ОКС, котрі не відповідають ідеологічній доктрині «російського світу».

В контексті фіксації воєнних злочинів, зокрема втрати та руйнування пам'яток у зонах конфлікту Україна організовує та впроваджує низку моніторингових заходів. Таким чином інформація про актуальний стан ОКС передається міжнародним пам'яткоохоронним інституціям. Такі стратегічно важливі завдання виконуються зокрема наступними громадськими організаціями – «Крим SOS», «Таврійською гуманітарною платформою», «Кримським інститутом стратегічних досліджень», «Блакитним щитом України». Щоб наочно продемонструвати світовій спільності

масштаби руйнувань в квітні 2022-го року Українським культурним фондом була запущена інтерактивна мапа втрат ОКС (рис. 2.3) [54].

Рисунок 2.3 – Зображення інтерактивної мапи втрат ОКС [54]

Отже, фактично всі пам'ятки України перебувають під загрозою з 2014-го року, коли почалася військова агресія РФ проти України, котра переросла у повномасштабну війну у 2022 році. Вже на середину 2022 року фіксувалися сотні епізодів воєнних злочинів проти КС. Станом на 2023 рік пошкоджено понад 1300 об'єктів культурної інфраструктури, збитки оцінюються у понад 1,5 млрд доларів. З території АР Крим з 2014 р. РФ незаконно привласнила понад 4000 пам'яток, інтегрувавши їх у своє правове поле. Крім того, проводяться незаконні розкопки та вивезення артефактів до РФ; здійснюється непрофесійна «реставрація», що нищить автентичність; знищуються пам'ятки заради інфраструктурних проєктів окупантів. На ТОТ Донецької та Луганської областей РФ розграбовано музеї та культурні центри. З 2022 року окупанти цілеспрямовано знищують об'єкти, що формують українську ідентичність. Серед найбільш знакових втрат та пошкоджень знищений Іванківський музей (твори Марії Примаченко), Національний музей Г. Сковороди (Харківщина), Художній музей ім. А. Куїнджі (Маріуполь); викрадена колекція

«скіфського золота» з Мелітопольського краєзнавчого музею; пошкоджена садиба Попова, Воронцовський палац, заповідник «Хортиця», Святогірську лавру та історичні будівлі Чернігова.

2.2. Соціальні та економічні труднощі та виклики щодо збереження та захисту національної культурної спадщини України.

У світлі російсько-української війни, збереження культурної спадщини України стикається з серйозними викликами. Війна призводить до руйнувань та пошкоджень об'єктів культурної спадщини, що потребує значних фінансових ресурсів на їх відновлення. Крім того, окупація територій та дії російських військ спричиняють масові порушення та загрози для культурних цінностей.

В продовження тези впровадження низки моніторингових заходів Україною щодо ОКС з попереднього пункту кваліфікаційної роботи варто зазначити, що вони вдало фіксують труднощі щодо збереження та захисту національної культурної спадщини. Масштаби фіксованих соціально-економічних труднощів вказують на необхідність залучення міжнародної допомоги задля їх подолання. В цьому контексті звернення України до світової спільноти не залишаються без відповіді. Так, вже в перші дні повномасштабної війни Міністерством культури Польщі, інститутом «Полоніка» та Фондом культурної спадщини Польщі була надана гуманітарна допомога (зокрема у вигляді вогнегасників, вогнетривких тканин, ковдр) спрямована на захист українських ОКС [42, с. 170].

Компонентом соціально-економічних труднощів щодо збереження та захисту національної культурної спадщини України є проблематика документування та збору інформації про актуальний стан ОКС. Вирішення таких труднощів також потребує міжнародного співробітництва. Тому в травні 2022-го року за сприяння «Люблінського трикутника» (польський публічний фонд) міжнародна тристороння робоча група з учасниками з Польщі, України та Литви зібралась, щоб напрацювати способи оцифрувати українську культурну спадщину відповідно до глобальних соціально-економічних викликів та військової агресії росії [74]. Наступного місяця

того ж року в результаті зустріч міністрів держав Центральноєвропейського, Східноєвропейського та Балтійського регіонів були заплановані заходи цифрової трансформації галузі управління КС, супроводу реставраційних робіт та реконструкцій пам'яток, котрі були зруйновані чи пошкоджені внаслідок військових дій. Загалом міністри країн-учасниць зустрічі засудили військову агресію РФ, котра загрожує як КС, так і українським культурним цінностям [78].

Також наприкінці червня 2022-го року за сприяння Парламентської асамблеї Ради Європи у міжінституційному співробітництві «Google Україна» з Міністерством культури та інформаційної політики (далі – МКІП) було узгоджено формування окремого розділу в рамках платформи «Google Arts & Culture», який присвячений українській КС [55].

В продовження тези про документування та збір інформації про актуальний стан українських ОКС в контексті подолання соціально-економічних труднощів щодо їх збереження та захисту слід додатково вказати на важливість міжнародного співробітництва. Так, задля того, щоб якісно моніторити та запобігати здійсненню незаконних операцій з вітчизняними артефактами Україна налагодила ефективну співпрацю з ЮНЕСКО, ОБСЄ, ФБР, Інтерполом та Європолом. Крім того, відбувається постійний обмін досвідом актуальними даними стосовно викрадених мистецьких та культурних предметів, включно з відстежуванням їх переміщення з ЄС. Завдяки втіленню таких зусиль попри чисельні виклики війни Україні у 2023-му році вдалось повернути викрадені чотирнадцять предметів археології (див. рис. 2.4).

Конкретизуючи інфографіку на рисунку 2.4 зазначимо, що предмети археології передані Україні естонськими партнерами представленими золотими та срібними прикрасами скіфських та римських епох, середньовічними знахідками, оздобленнями упряжей хазарських вершників, візантійськими монетами [26].

Рисунок 2.4 – Інфографіка кількості переданих Україні предметів археології країнами-партнерами (складено автором на основі [26])

Протидія соціально-економічним труднощам щодо збереження та захисту національної культурної спадщини України в рамках міжнародної співпраці здійснюється серед іншого через навчання іноземними партнерами українських спеціалістів. Так, 22 фахівця (музейники, пам'яткоохоронці, архітектори, інженери, правники, реставратори та управлінці) як Національна команда швидкого реагування та порятунку КС (далі – Нацкоманда) 2024-го року пройшли тренінг «Першої допомоги та стійкості КС у час кризи» ініційований такими іноземними партнерами як Генеральний директорат Єврокомісії з питань освіти, молоді, спорту та культури, Агенція стійкості культури, Штаб порятунку спадщини, Міжнародний центр вивчення питань збереження та реставрації культурних цінностей. Спеціалісти отримали змогу робити фахову оцінку та послаблювати негативні наслідки конфліктів для всіх форми КС. Нацкоманда в надзвичайних ситуаціях або в умовах бойових дій може оперативно розпочати документувати, захищати та рятувати різні типи ОКС (історичні споруди, музейні, бібліотечні та архівні колекції). А по завершенню кризових ситуацій фахівці Нацкоманди визначатимуть

порядок дій для стабілізації пошкоджених цінностей та сприяння відновленню та реабілітації КС в усіх її формах [51, с. 199].

На переконання дослідниці Рогожі М. [43, с. 10] іноземну допомогу надану міжнародними організаціями необхідно передусім використати на те, щоб законсервувати зруйновані вітчизняні ОКС із застосуванням світового досвіду в оцифруванні та організації умов їх збереження. Збереження КС за Рогожою М. вимагає також реконструкції правового забезпечення та врахування різночасних змін у ставленні світової спільноти загалом до культурних надбань людства в контексті воєнних конфліктів впродовж XIX-XX століть. Важливим наслідком для подолання соціальних та економічних труднощів щодо збереження та захисту національної КС України стала Берлінська конференція у червні 2024-го року Ukrainian Recovery Conference (далі URC) одним зі стратегічних завдань котрої було показати прогрес України в реформуванні на шляху до інтеграції з ЄС [75].

Важливим напрацюванням URC став заклик українського Мінкульту зафіксувати те, що п'ята частина всіх ресурсів відновлення та реконструкції має бути спрямована передусім на соціальне відновлення держави з акцентом на культурну сферу [40, с. 44].

Продовжуючи тезу про міжнародну співпрацю в контексті боротьби з соціальними та економічними труднощами щодо збереження та захисту вітчизняної КС слід згадати про роботу Парламентської Асамблеї Ради Європи (далі – ПАРЄ) в червні 2024 року з українською делегацією. Результатом такої спільної праці стали затверджені рекомендації викладені в змісті резолюції про протидію стиранню культурної ідентичності (далі – Резолюція). В ній зокрема вказано на необхідність створення реєстру збитків, які під час війни росія заподіяла Україні. Напрацювання такої резолюції коректно вважати першим кроком складного процесу результатом котрого стане чіткий міжнародний механізм компенсації. В затверджених рекомендаціях акцентовано на вагомості наступних аспектів:

- точна фіксація збитків, які були завдані КС та українській культурній інфраструктурі в Україні;

– формування повних списків викрадених ОКС російським агресором під час війни, включно з артефактами, археологічними пам'ятками, зокрема з території Кримського півострову починаючи від 2014-го року;

– посилити міжнародно-правові норми захисту КС в умовах російсько-української війни;

– налагодити співпрацю з ООН, ЄС та ін. організаціями, щоб розробити правові та політичні контрзаходи щодо нових форм стирання культурної ідентичності [72].

Втілення вище перелічених аспектів спрямовані на те, щоб створити надійніші превентивні механізми захисту всіх форм КС, визнати системне знищення української КС включно з розграбуванням історико-культурних цінностей, порушення прав людини та чисельні злочини проти людяності в цілому.

Важливим аспектом міжнародної боротьби з соціально-економічними труднощами щодо збереження та захисту національної КС України є діяльність Конгресу місцевих та регіональних влад РЄ (далі – Конгрес). Так, Конгресом в 2024-му році була задекларована вимога до РФ сплатити репарації за те, що вона внаслідок своєї військової агресії пошкодила історичну, культурну та релігійну спадщину. Також діяльність Конгресу включала заклик до держав-членів РЄ щодо втілення наступних дій:

– підписання та ратифікації Фароської (Україна ратифікувала 2013-го року [6]) та Нікосійської конвенцій (Україна ратифікувала 25.02.2025 [7]);

– підвищення рівня обізнаності світової спільноти про викрадені та розграбовані ОКС України (в т. ч. з території Кримського півострова);

– активізація зусиль спрямованих на те, щоб повернути викрадені ОКС на їх батьківщину [10].

Протидію соціальним та економічним труднощам щодо збереження та захисту національної КС окрім державних організацій ініціює також громадськість, бізнес та культурні організації. Вони нерідко поєднують свої зусилля в рамках спеціальних проектів. Погоджуємось з Асадчевою Т. [3] в тому, що саме активне залучення громадськості, культурних інституцій та бізнесу в процес збереження та захисту КС матиме довгостроковий позитивний ефект для суспільства в цілому.

Результати секторального аналізу спрямованого на визначення найрелевантніших та найефективніших заходів допомоги та захисту українським ОКС проведеного в 2023-му році неурядовою організацією «Раст» вказують на існування безпосереднього зв'язку КС зі спроможністю держави зберегти власну ідентичність, державність та самовизначення. Крім того, експерти цієї організації рекомендують на національному та локальному рівнях розробити розумну, прозору та підзвітну держполітику зосереджену передусім на наступних напрямках:

- управляти та захищати вітчизняну КС;
- системно та скоординовано документувати воєнних злочини скоєні РФ;
- залучити громадськість до процесів охорони ОКС, внутрідержавного та міжнародного просування унікальності України [68].

На переконання експертів «Раст» в контексті соціальних труднощів щодо збереження та захисту національної КС існує нагальна потреба оптимізувати синхронізацію зусилля держави, соціуму та роботу донорських програм. Адже, згідно з результатами проведеного ними аналізу держава підтримуючи заходи, котрі здатні покращити залученість громадськості до процесів збереження КС підвищить таким чином обізнаність власного та світового суспільства про значимість культури, яка потенційно слугуватиме Україні як стратегічний інструмент в протистоянні російській агресії та розбудові європейського майбутнього. В контексті глобальної впізнавості України слід зазначити, що на момент аналізу експертами «Раст» у 2023-му році наша держава посідала 37-му сходинку з-поміж 121-єї в рейтингу Global Soft Power Index (далі – GSPI), в 2025-му році – займає 46-ту. Негативній динаміці GSPI Україна завдячує зниженню рівня світової уваги та підтримки відносно попередніх років [68].

На необхідність термінового реформування сфери збереження національної КС України окрім експертних рекомендацій «Раст» вказує також GSPI росії – 16-та сходинка рейтингу. І це на тлі значної підтримки східних союзників не зважаючи на гостру критику від Західного світу [66]. Тому закономірно вважати GSPI України однією з соціально-економічних труднощів збереження та захисту національної КС.

Опрацьована інформаційна джерельна база кваліфікаційної роботи дає підстави вважати, що найдокладнішим та найоб'єктивнішим описом наявних труднощів щодо захисту та збереження КС є звіт складений «Центром «Регіонального розвитку». Агенція економічного розвитку РРВ до складу котрої входить згаданий Центр втілюючи проект «RES-POL» («Швидка експертна підтримка політики в галузі культури та медіа в Україні») впродовж січня 2024-го – червня 2025-го років не лише чітко вказала на проблематику сфери охорони КС України, а й запропонувала низку конкретних заходів, включно з політичними інструментами та стратегічними гіпотезами для розвитку секторів мистецтва та культури, КС, креативної індустрії та медіа з їх підсекторами (див. рис. 2.5) [41].

Рисунок 2.5 – Структура сфери охорони КС України з чотирма секторами та їх підсекторами за проектом «RES-POL» (складено автором на основі [41])

Конкретизуючи про розгляд соціально-економічних труднощів щодо збереження та захисту національної КС зазначимо, що в звіті реалізованого проекту «RES-POL» запропоновані шляхи вирішення наступних ключових питань, які матимуть вплив на розвиток культури:

– культурних репресій на тимчасово окупованих територіях, «стирання» української культури з ознаками геноциду на основі культурної дискримінації;

– відокремленості КС та сфери культури від системи нацбезпеки внаслідок якої бракує зберігальних стратегій для КС, а реакція на виклики зумовлені війною не своєчасна, що несе в собі загрозу втрати КС;

– несистематизованості законодавства сектору КС;

– деградації та занепаду всіх типів ОКС, їхнього незадовільного стану, включно зі свідомими їх доведенням до руйнування;

– відтоку кадрів з сектору КС;

– невідповідності оплати праці потребам і рівню кваліфікації фахівців сектору. Низький рівень оплати праці слід розглядати як лімітуючий фактор для сталого розвитку інституцій-операторів сфери КС, а також як передумову посилення кадрової кризи;

– відсутності верифікованої зведеної бази даних усіх установ, а також елементарних цифрових даних про ОКС, котрі зберігаються державним музейним фондом;

– дефіциту галузевих фахівців з належним рівнем підготовки та експертності через проблеми в системі вищої освіти [45].

Погоджуємось з Сагайдаком О. [45] в тому, що розв'язавши вище перелічені питання Україна зможе не лише оптимізувати захист національної КС, а й подолати більшість соціально-економічних труднощів щодо її збереження.

Активно працює в напрямку зберігання КС лабораторія «НеМо» («Лабораторія моніторингу української спадщини» – далі Лабораторія), а саме:

- документує перебіг бойових дій;
- збирає доказову базу про воєнні злочини рф;
- відслідковує руйнування інфраструктури та будівель;
- фіксує побут війни [28].

Основною метою діяльності Лабораторії була системна цифровізація, оперативне та повне документування культурних втрат України включно з руйнуваннями культурних пам'яток, крадіжками та переміщеннями музейних колекцій та ін. випадків культурного геноциду в рамках військової агресії рф. Отримана впродовж 2022-го – 2024-го років (період роботи Лабораторії) база даних

експертами пам'яткоохоронцями, мистецтвознавцями та архітекторами-реставраторами слугуватиме фундаментом для комплексно планування відновлення ОКС та відстоювання інтересів нашої держави проти РФ в міжнародних судах (в т. ч. Міжнародний кримінальний суд) за злочини останньої проти української культури.

Один із новітніх проєктів, спрямованих на збереження культурної спадщини та підтримуваних низкою недержавних інституцій, є ініціатива «Оператори спадщини», що реалізується за підтримки приватного українського фонду «Фундація ЗМІН» (Оператори спадщини, б. д.). Проєкт передбачає створення інтерактивної платформи для професійної взаємодії фахівців у галузях культури, охорони спадщини, туризму, архітектури та дизайну, а також для налагодження партнерських зв'язків між підприємцями, підрядниками та громадськими ініціативами. У межах проєкту планується формування каталогу суб'єктів культурної спадщини, що міститиме профілі організацій, компаній, громадських об'єднань та окремих ініціатив, дотичних до зазначеного сектора. Платформа покликана стати аналітичним і комунікаційним центром, який сприятиме ухваленню рішень у сфері збереження культурної спадщини та забезпечуватиме діалог між реставраторами, митцями, активістами й громадськістю.

Фінансування діяльності у сфері культурної спадщини, як і раніше, здійснюється Українським культурним фондом (УКФ), який на 2025 рік оголосив конкурсну програму підтримки відповідних проєктів. Зокрема, у межах ЛОТу 2 «Кроссекторальні проєкти зі збереження культурної спадщини», із загальним бюджетом ₪29 млн., передбачено підтримку ініціатив, що інтегрують цифрові технології у процеси створення культурно-мистецького продукту. Йдеться, зокрема, про оцифрування музейних, архівних та бібліотечних фондів, розроблення віртуальних музеїв, застосування 3D-зйомки, 3D-обробки, 3D-моделювання, 3D-друку, 3D-мапування, а також технологій віртуальної, доповненої та змішаної реальності (Український культурний фонд, б. д.). Як зазначено на офіційному сайті УКФ, пріоритет надаватиметься проєктам, що сприяють збереженню культурної спадщини та української мови, зміцнюють їхню роль у формуванні національної

ідентичності, а також підвищують конкурентоспроможність українського культурно-мистецького продукту і сприяють його популяризації на міжнародному рівні (Український культурний фонд, б. д.).

Опрацьована інформаційна джерельна база кваліфікаційної роботи вказує на те, що розгляд соціальних та економічних труднощів щодо збереження та захисту національної КС України доцільно здійснювати в комплексі з розглядом ініціатив покликаних такі труднощі подолати. Пов'язані з російським вторгненням вони спонукали державу до пошуку нових дієвих механізмів, котрі змогли б захистити вітчизняну КС. В рамках цього пошуку поєднуються зусилля зроблені державними інституціями, міжнародними організаціями, громадськими ініціативами та фаховими спільнотами.

Обговорення актуальних соціально-економічних труднощів щодо збереження та захисту національної КС сьогодні активно відбувається як в публічній площині, так і в фахових колах. В продовження тези про пошук механізмів, котрі змогли б захистити вітчизняну КС та втілення нових ініціатив слід зазначити, що на переконання Надольської В. [29, с. 139] створюючи та реалізуючи їх комплексно, залучаючи при цьому міжнародні інституції можна:

- ефективно сприяти захисту ОКС від потенційного нищення;
- сформулювати чіткий порядок дій спрямований на захист КС за умов військових дій;
- з точністю задокументувати чисельні військові злочини скоєні російським агресором відносно культурних цінностей;
- застосувати комплекс новітніх інформаційних технологій, щоб оцифрувати ОКС, а також матеріали з ними пов'язані.

Розглядаючи проблематику післявоєнного відновлення України в аспекті збереження КС Молочко В. [27, с. 66] вказує на те, що впродовж активних бойових дій головними факторами руйнування ОКС виступають бойові озброєння, а в мирних умовах – комплекс природних факторів негативного впливу представлений осіданням, замоканням, біообростанням. Дослідник акцентує на тому, що оскільки головні фактори, котрі зумовлюють аварійний стан ОКС є дуже різними у

військовий і в мирний час, то необхідно розробити нові способи їх відновлень. Погоджуємось з Молочком В. в тому, що розробка останніх має враховувати, серед іншого, наприклад, характер ураження об'єктів архітектури (падіння авіабомби, влучання ракети, приліт безпілотної, артобстріл або вибухова хвиля).

Таким чином попри чисельні соціальні та економічні труднощі щодо збереження та захисту національної КС України завдяки активній та плідній міжнародній співпраці з'являються та реалізуються дієві механізми їх подолання. Зокрема в рамках такого співробітництва активно використовуються цифрові технології, щоб задокументувати пошкодження та створити електронні реєстри. Наявність та діяльність ініціатив представлених волонтерськими та професійними об'єднаннями є свідченням того, що увага до подолання соціально- економічних труднощів щодо збереження та захисту національної КС в глобальному контексті посилюється.

Загалом наявність допомоги вже в перші дні війни ініційованої міжнародними організаціями щодо захисту ОКС України – це прямий вияв підтримки української культури з боку світового суспільства.

Крім того, українська влада ініціює власні механізми. До прикладу вже в липні 2022-го року ґрунтуючись на результатах спостереження за станом ОКС на території Кримського півострову Кабмін ухвалив низку пропозицій спрямованих на те, щоб застосувати персональні спеціальні економічні санкції відносно тих юридичних та фізичних осіб, котрі причетні до таких заходів як незаконні археологічні розкопки, несанкціоновані дослідження ОКС, самовільні розкопки тамтешніх військових поховань [18].

Враховуючи вище зазначене вважаємо, що сьогодні існує нагальна потреба переорієнтувати діяльність усієї вітчизняної пам'яткоохоронної сфери загалом з врахуванням усіх актуальних та можливих соціально-економічних труднощів щодо збереження та захисту національної КС України. Ключовим аспектом в цьому напрямку є збереження усіх науково-реставраційних державних інституцій включно з їх кадровим потенціалом.

Спроба розгляду сучасних соціально-економічних труднощів щодо збереження та захисту національної КС України в умовах російсько-української війни з частковим врахуванням імперських мотивів атак пам'яток, можливостей та механізмів їх захисту вказує на те, що внаслідок дії політичних, економічних або ідеологічних факторів комплекс культурних цінностей стає предметом завоювань та об'єктом руйнування. Так, внаслідок російського вторгнення виникла серйозна загроза цілковитого знищення усіх проявів української культури. Тому, на нашу думку, в такому контексті коректно вважати мотиви системних руйнувань та викрадень вітчизняних культурних цінностей росією відповідними меті агресора – позбавити український народ державності, знищити національну ідентичність та культурний простір.

Подолання соціальних та економічних труднощів щодо збереження та захисту національної КС в умовах російсько-української війни – це надважливе завдання виконання якого вимагає застосування комплексного підходу з залученням різних рівнів управління (державні органи влади, міжнародні інституції та громадськість). Втрати ОКС вимагають оперативного реагування та розробки заходів спрямованих на їх захист, моніторинг та повернення. Тому Українська держава здійснює активну інтеграцію з міжнародними ініціативами та юридичними механізмами задля інтенсифікації захисту власної КС. Ратифікувавши Нікосійську конвенцію, долучившись до міжнародних форумів та співпрацюючи з такими міжнародними організаціями як ЮНЕСКО, Інтерпол та ОБСЄ Україна має змогу формувати ефективну стратегію збереження національних надбань. Окрема роль в цьому контексті відведена громадським ініціативам, культурним інституціям та бізнесу. Адже вони долучаючись до відновлювальних процесів спільно формують проекти спрямовані на реставрацію та охорону КС, підтримку волонтерських рухів та освітніх ініціатив, а відтак набувають статусу важливих елементів загальнонаціональної стратегії збереження та захисту КС.

Загалом ефективного захисту вітчизняної КС можна досягти тільки використовуючи комплексний підхід з включеними законодавчими ініціативами, міжнародною співпрацею, застосуванням цифрових технологій та активної участі

громадськості. Вважаємо, що саме завдяки поєднанню таких напрямків можна не тільки зберегти національні культурні цінності, а й адаптувати їх до сучасних викликів та інтегрувати у світовий культурний простір.

Отже, основними соціальними та економічними труднощами є недостатнє фінансування, що призводить до занедбаності об'єктів, відсутність належної інфраструктури, брак кваліфікованих кадрів для реставрації та збереження, а також соціальні проблеми, такі як низький рівень суспільної обізнаності та залученості, та ризики, пов'язані з військовими діями.

2.3. Технологічні ризики збереження культурної спадщини

Від початку повномасштабної російсько-української війни у 2022-му році кожна сфера діяльності зіткнулася з низкою проблем воєнного періоду. Під сильною загрозою опинилася національна КС. Очевидно, що всі без винятку ОКС з усіх чотирьох секторів сфери охорони культурної спадщини України (див. п 2.2) є дуже крихкими відносно наслідків бойових дій та піддаються чисельними ризикам щодо збереження.

Перерахуємо основні технологічні ризики збереження культурної спадщини:

- Застарівання технологій: Формати файлів, програмне забезпечення та обладнання для читання цифрових даних з часом стають неактуальними. Це може унеможливити доступ до раніше збережених даних.
- Пошкодження носіїв: Фізичні носії інформації (жорсткі диски, флеш-пам'ять тощо) мають обмежений термін служби та схильні до механічних пошкоджень.
- Втрата даних: Непередбачені збої, віруси-вимагачі та кібератаки можуть призвести до повного або часткового знищення оцифрованих фондів.
- Проблеми безпеки: Збережені цифрові дані можуть стати об'єктом несанкціонованого доступу, модифікації або крадіжки.
- Залежність від електроенергії та інфраструктури: Цифрові сховища та системи вимагають стабільного електропостачання та надійної мережевої інфраструктури.

- Відсутність стандартів: Неуніфіковані формати та стандарти можуть створювати проблеми при обміні та інтеграції даних між різними системами.
- Висока вартість підтримки: Постійне оновлення апаратного та програмного забезпечення, а також зберігання великих обсягів даних вимагають значних фінансових ресурсів.

Особливо чутливим в цьому контексті з огляду на опрацьовану інформаційну джерельну базу кваліфікаційної роботи є підсектор «Бібліотеки» сектору «Мистецтво та культура». Це вказує на виняткову важливість забезпечити збереженість бібліотечних фондів (далі – БФ) з їх національною матеріальною та духовною цінністю. Тому вважаємо коректним розглянути технологічні ризики збереження КС в цьому пункті на репрезентативному прикладі БФ. Підтвердження правильності такого підходу вбачаємо в тому, що в БФ сконцентрована документальна спадщина українського народу, як компонент історико-культурного надбання світового суспільства, основа соціально-економічного та духовного прогресу людства.

Ковальчук Г. І. та Муха Л. В. [19, с. 42] наголошують на тому, що одна з головних функцій бібліотек полягає в тому, щоб зберегти накопичені книжкові зібрання для прийдешніх поколінь. Враховуючи такий функціонал БФ як основоположну концепцію ЮНЕСКО в 1992-му році зробила узагальнення відомостей про критичність стану збереженості та доступу до документальної спадщини. Результатом такого узагальнення стала створена того ж року програма «Пам'ять світу». Суть цієї міжнародної ініціативи базується на положенні про те, що окремі книжкові пам'ятки (далі – КП) – це компонент всесвітньої КС який існує за межами часу, а відтак повинен зберігатись для прийдешніх поколінь, а людство має мати доступ (в певній формі) до нього, як до частини колективної пам'яті світу.

На конституційному рівні функціонування БФ в Україні регулюється законом «Про бібліотеки і бібліотечну справу». В його змісті зазначено, що основою держполітики у сфері бібліотечної справи є принцип створення умов для доступу до інформації та культурних цінностей, які зберігаються бібліотеками та надаються всім верствам населення у користування [37].

Розглядаючи технологічні ризики збереження культурної спадщини слід наголосити на тому, що більша частина БФ є документами носіями котрих є паперові носії. Тому, що зберегти їх разом з КП необхідно передусім забезпечити цілісність та незмінність фізичного стану. Необхідні для цього можливості мають книгосховища обладнані спеціальним устаткуванням, яке дозволяє дотримуватись оптимального режиму зберігання. Попри це властивості паперу виготовленого з деревини, не дозволяють тривале його збереження. Це зумовлено зокрема специфікою виробничого процесу, який передбачає використання кислоти для виготовлення паперу. Її залишки на сторінках активізуються ультрафіолетом від сонця та ламп освітлення. Так, хімічні реакція, котрі протікають в структурі паперу призводять до змін внаслідок котрих відбувається втрата його еластичності з подальшим зростанням крихкості та руйнуванням. На якість паперу негативний вплив також мають наступні фактори – підвищення температури та вологості, а також їх різкі перепади в місцях зберігання. Крім того, внаслідок багаторазового використання паперові документи швидше зношуються [52, с. 24]. Таким чином сучасні технології зберігання паперових документів та КП несуть в собі технологічні ризики збереження культурної спадщини.

Погоджуємось з Туровською Л. та Вовк В. [52, с. 24] в тому, що розв'язання проблеми захисту КП та захисту інформації загалом з одночасним покращенням їх доступності широкому загалу полягає в тому, щоб зберегти їх інтелектуальний зміст та організувати доступ до нього застосувавши переформатування. Йдеться про процес в рамках якого паперові КП та документи на ін. інформаційні носії з тривалішим терміном зберігання. Замінивши оригінали на їх копії вдасться отримати наступні позитивні ефекти:

- мінімізація експлуатаційного навантаження на першоджерела, котре потребує збереження у своєму первісному форматі;
- мінімізація механічних пошкоджень, запобігання передчасному зношенню, усунення ймовірностей псування;
- запобігання актам вандалізму та викраденням.

Продовжуючи тезу переформатування слід вказати на тенденцію діджиталізацію у світовому соціумі новітні технологічні засоби якої здатні ефективно сприяти збереженню КС (див. п. 3.2).

Вітчизняна зовнішня та внутрішня культурна політика сьогодення концентрується передусім на багатосторонній співпраці з ЄС та євроінтеграції. Адже, повноправно увійшовши до європейського культурного простору та співпрацюючи з міжнародними організаціями Україна зможе ефективно запобігти чисельними технологічним ризикам збереження КС. Тому наша держава гостро відчуває актуальну потребу в розробці єдиної системи, котра б визначала необхідну кількість фінансово-матеріальних ресурсів необхідних для того, щоб відновити та реставрувати свою КС. Вважаємо, що відповідно до такої потреби доцільною була б ініціатива щодо організації спеціального міжнародного фонду головна мета діяльності котрого полягала б в подальшій підтримці післявоєнного відновлення ОКС та закладів культури.

В продовження тези міжнародної співпраці варто згадати про досвід Малі де у відповідь на неминучу небезпеку, яку створювали напади бойовиків, місцеві фахівці з охорони пам'яток та міжнародні організації організували секретну операцію з евакуації стародавніх рукописів. В подальшому для створення їх цифрових копій використовувалися технології сканування з високою роздільною здатністю включаючи багатоспектральне сканування, яке фіксувало вицвілий або пошкоджений текст, який в іншому випадку був би нечитабельним. Це гарантувало збереження вмісту оригінальних рукописів. Така масштабна операція з оцифрування в Тімбукту (Малі) слугує моделлю збереження спадщини в зонах конфліктів, демонструючи важливість поєднання технологічних інновацій, стратегічного планування та залучення громади для захисту культурних цінностей, що перебувають під загрозою зникнення [60, с. 23].

Беручи до уваги переваги використання вище згаданої моделлю збереження ОКС вітчизняні фахівці у співпраці з міжнародними партнерами швидко впровадили портативні комплекти для оцифрування для збереження цінних документів, книг та карт. Ключовим нововведенням у цих зусиллях стало

використання низькотехнологічних пристроїв для оцифрування на сонячній енергії, які дозволили сканувати та документувати в районах з нестабільним електропостачанням. Ці портативні пристрої дозволили місцевим бібліотекарям, історикам та волонтерам оцифрувати тисячі рукописів та архівних матеріалів у складних умовах. Особлива увага приділялася поводженню з рідкісними та делікатними документами, багато з яких вимагали неінвазивних методів візуалізації, таких як фотографія високої роздільної здатності та мультиспектральне сканування, для захоплення вицвілого тексту та крихкого чорнила [62, с. 39].

Існують ризики, пов'язані зі збоями в процесах централізованого зберігання оцифрованих ОКС, однак їх зберігання в децентралізованих базах даних та хмарних сховищах зменшує ці ризики та водночас забезпечує доступність. Так, щоб запобігти ризику втраті даних у разі фізичного знищення, цифрові копії були негайно завантажені до хмарних сховищ та зберігалися в децентралізованих мережах зберігання даних (DSN), таких як IPFS та Filecoin. Ці системи гарантували, що навіть у разі компрометації локальних серверів дані залишатимуться доступними з різних місць по всьому світу. Такий розподілений підхід не лише підвищив безпеку, але й зробив цифрові архіви стійкими до кібератак та випадкового стирання. Одним із визначальних аспектів зусиль України з екстреної оцифрування була роль участі низових організацій. Місцеві громади, включаючи студентів та волонтерів, пройшли навчання зі сканування документів та цифрового архівування. Такий децентралізований, керований громадою підхід забезпечив збереження культурних записів, незважаючи на війнні збої. Українська ініціатива підкреслила, як технологічні інновації, децентралізоване зберігання та громадянська активність можуть співпрацювати для захисту національної спадщини в зонах конфліктів [60, с. 24].

Квантово-стійке шифрування може захистити від ризиків кіберзагроз. Криптографія на основі решіток у блокчейн-реєстрах може захистити записи про походження репатрійованих артефактів. Ця техніка створила цифрові архіви, які залишалися захищеними навіть по мірі розвитку квантових обчислень. Низькотехнологічні комплекти для оцифрування, оснащені компонентами на

сонячній енергії, забезпечили практичне рішення у віддалених районах, що не підключені до мережі. Портативні пристрої, інтегровані з наземними рюкзаками LiDAR, наприклад, дозволяють місцевим громадам оцифровувати рукописи або записувати усні історії без залежності від зовнішніх джерел живлення. Такі комплекти розширюють доступ до технологій збереження в умовах обмежених ресурсів [60, с. 28].

Децентралізовані мережі зберігання даних розподіляючи дані оцифрованих ОКС через однорангові системи, такі як IPFS або Filecoin мінімізують ризик втрати даних в разі компрометації централізованих серверів. Такий розподілений підхід стійкий як до кібератак, так і до фізичних пошкоджень [60, с. 28].

Голографічне збереження та доповнена реальність дають змогу реконструювати втрачені артефакти для публічного та освітнього використання. Такі ініціативи, як Unite4Heritage ЮНЕСКО, використовували цю технологію для накладання цифрових реконструкцій на фізичні руїни, тим самим возз'єднуючи відсутні елементи зруйнованих ОКС, наприклад, архітектурних з видимим нагадуванням про їхній минулий вигляд [60, с. 28].

Отже, попри очевидні переваги цифровізації ОКС слід зазначити, що надмірна залежність від використання цифрових форматів може створювати ризики для сталого розвитку, особливо з розвитком платформ та застарілими старішими форматами даних. Окрім, можливих збоїв систем, які можуть призвести до втрати або пошкодження оцифрованих ОКС існують ризики, пов'язані з використанням цифрових технологій, як-от кіберзагрози для онлайн-архівів та баз даних. Їх подолання потребує постійного оновлення програмного забезпечення. Також варто вказати на залежність цифровізації ОКС від електроенергії. Відтак в умова постійних російських атак на вітчизняну систему енергетики існує гостра потреба в пошуку додаткових джерел електропостачання. Рішенням в цьому контексті вже стали широко використовувані дизель-генератори, а подекуди компактні сонячні панелі з акумуляторами.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

3.1. Розробка та впровадження державних програм підтримки та охорони культурної спадщини.

В сучасних умовах війни в контексті збереження вітчизняної КС важливою є роль основних міжнародних документів: Гаазька конвенція «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» (1954 р.) та Паризька конвенція «Про заходи, спрямовані на заборону й запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» (1970 р.) Основним положенням першої є переконання сторін учасниць в тому, що «школа, яка завдається культурним цінностям кожного народу, є шкодою для культурної спадщини всього людства, оскільки кожен народ робить свій внесок у світову культуру» [30, с. 220].

Опрацьована інформаційна джерельна база кваліфікаційної роботи вказує на те, що розробку та впровадження державних програм підтримки та охорони КС доцільно ґрунтувати на процесах діджиталізації (див п. 2.3) та міжнародної співпраці. Це загалом відповідає актуальним світовим трендам. Їх яскравою репрезентацією є Європейська цифрова бібліотека «Europeana». Відповідно до умов користування нею усі охочі мають змогу скористатись вільним та швидким доступом до європейської КС та літературних шедеврів та КП в єдиній мультимовній віртуальній бібліотеці [12].

Прагнучи не відставати від світових трендів, а також маючи на меті розробити і втілити ефективні стратегії та практики збереження вітчизняної КС Україна долучилась до Хартії ЮНЕСКО про збереження цифрової спадщини. Такі прагнення були зафіксовані на законодавчому рівні, а саме в Постанові Кабміну від 17 серпня 2011 р. № 956 та затвердженій нею «Державній цільовій національно-культурній програмі», основною метою якої є створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека – XXI» [39]. Крім того, з 14 лютого 2023 року йде

активна робота над створенням Проекту Національної електронної бібліотеки України (НЕБУ). Метою проекту є захист культурного надбання України в частині документальної спадщини, що знаходиться в інституціях пам'яті по всій Україні (бібліотеках, архівах, музеях тощо) шляхом її оцифрування та створення надійної системи збереження і доступу до цифрових копій об'єктів через мережу інтернет на довготривалій основі. Так, вже 31 січня 2024 року відбувся круглий стіл, в межах якого було презентовано концепцію, положення, регламент роботи та дорожню карту з реалізації НЕБУ. Тоді ж робоча група, яка працює над втіленням цього проекту конкретизувала перелік бібліотек та архівних установ, які долучать до реалізації проекту; здійснила аналіз кількісних та якісних показників об'єктів документальної спадщини (для розуміння обсягів завдань); підготувала концепцію та план заходів для реалізації проекту; розробила проект положення та регламенту роботи НЕБУ [59].

Реалізація проекту створення НЕБУ відбуватиметься у чотири етапи впродовж 2024-2029 років. У результаті створення НЕБУ запровадять централізовану систему довготривалого зберігання електронних документів, підвищать доступність до електронних документів для користувачів та підвищать захист об'єктів національного надбання. Очікується також підвищення ефективності роботи установ, що зберігають об'єкти національного надбання та впровадження єдиного підходу і прискорення процесів оцифрування об'єктів національного надбання на основі міжнародних стандартів [59].

В Україні вже функціонують кілька локальних електронних бібліотек, які зберігають і забезпечують відкритий доступ до оцифрованих об'єктів документальної спадщини. Серед них є електронна бібліотека «Культура України», Відкрита електронна бібліотека Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, електронна бібліотека «Історична спадщина України» Національної історичної бібліотеки України та електронна бібліотека «Скарби України» Одеської національної наукової бібліотеки. Проте, на відміну від країн Європейського Союзу, в Україні поки що немає єдиного

інформаційного ресурсу, який би забезпечував віддалений доступ до цифрових копій документальної спадщини, що зберігається в різних установах, включаючи публічні бібліотеки [59].

Розробку та впровадження державних програм підтримки та охорони КС доцільно здійснювати з врахуванням міжнародного досвіду. В цьому контексті слід вказати, що Україна є дійсним учасником «Конвенції про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини» (далі – Конвенції) вже понад тридцять років. Зробивши детальний огляд змісту Конвенції приходимо до висновку, що низку принципів, якими керується Україна в сфері культури доцільно скоригувати відповідно до актуальних умов, які продиктовані війною. Адже, Україна вже втратила чисельні рухомі культурні цінності представлені, наприклад, скарбами «скіфського золота», ювелірними виробами, монетами, прикрасами, сакральним посудом (потиром), експонатами та музейними картинами. Декотрі з перелічених культурних цінностей не представлені в списках Конвенції, а відтак проблематика їх втрати (фактичної чи потенційної), вважаємо, має теж розглядатись міжнародними конвенціями щонайменше задля надання таким цінностям належної оцінки. Таке бачення базоване на змісті Конвенції, адже згідно зі Статтею 12 відсутність певних цінностей КС або природної спадщини в списках наведених в пунктах 2 і 4 не вказує на відсутність у них видатних універсальних цінностей [20].

В продовження тези застосування міжнародного досвіду для розробки та впровадження державних програм підтримки та охорони КС слід конкретизувати на доцільності співпраці з такими країнами чиє недавнє історичне минуле включає досвід збереження та реставрації ОКС в умовах війни. Однією з таких країн є Хорватія чиї міністерства пропонують чимало допомоги представленої конкретними інструкціями, наданням своїх фахівців у галузі інвентаризації та діджиталізації ОКС, експертизами оцінок збитків, які завдали російські загарбники [53].

Світовий досвід вказує на те, що для розробки та впровадження державних програм підтримки та охорони КС особливо важливою є специфіка культурної політика представлена зокрема популяризацією художнього мистецтва, обміном

думками, організацією виставок, проведенням мистецьких фестивалів, конкурсів. Формування такої політики в співпраці з міжнародними партнерами сприятиме інтеграція України до світового культурного простору. Прикладом такого виду співпраці слугує проект «In Solidarity» в рамках якого один з найкращих світових музеїв «МоМА», що в Нью-Йорку, організував для підтримки України та популяризації її КС виставку у галереї Альфреда Гамільтона Барра-молодшого, робіт, які були створені впродовж XX сторіччя митцями, етнічними українцями [23].

Таким чином сприймаючи вітчизняну КС як структурний компонент світових культурних надбань та враховуючи всі ймовірні загрози втрати та руйнування пам'яток у зонах активних бойових дій на сході України в умовах війни виникла потреба застосувати міжнародні механізми захисту об'єктів КС та використати досвід інших держав в подоланні подібних суспільних викликів.

Очевидно, що процеси розробки та впровадження державних програм підтримки та охорони КС потребують масштабних змін в політиці у цій сфері. Адже, такі процеси залежні від останньої та впливають на неї. Враховуючи наукові бачення Хуге Л., Маркса Г. та Арджана С. [69, с. 193] вважаємо, що розробка та впровадження ефективних програм спрямованих на підтримку та охорону КС потребує використання нових механізмів та інструментів державної політики у цій сфері. Одним з таких вбачаємо багаторівневе державне управління (далі – БДУ), котре включає децентралізацію, реорганізацію нормативно-правової бази та активне залучення громадськості до прийняття рішень.

Багаторівневе державне управління (далі — БДУ) являє собою розподіл повноважень між юрисдикціями всередині та за межами держави. БДУ є комплексним явищем, адже його практичне втілення потребує застосування напрацювань фахівців щонайменше трьох сфер – економіки, політології та соціології. Слід зазначити, що впровадження БДУ призводить до більшої варіативності в соціальній політиці на субнаціональних рівнях, а також дає можливість центральній та місцевій владі координувати політику у сфері охорони культурної спадщини [69, с. 193].

Починаючи з 1960-х років, у двадцяти двох європейських країнах були створені нові рівні субнаціонального управління, а самоврядування було поширене на кілька регіонів з окремими громадами [69, с. 194].

В основі БДУ лежать дві логіки. Одна з них — функціоналістська логіка, яка розглядає управління як інструмент для ефективного надання благ, які окремі особи не можуть забезпечити собі самостійно. Інша логіка — це вимога самоврядування з боку тих, хто живе в окремих спільнотах [69, с. 194].

Опрацьована інформаційна джерельна база кваліфікаційної роботи вказує на те, що основою вітчизняної стратегії та практики збереження КС у сучасних умовах слугують концептуальні засади викладені в Конституції України (далі – КУ), а також в Розпорядженні Кабміну «Про схвалення Стратегії розвитку культури в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках» [39] (далі – Стратегія). Зокрема в Стратегії визначені наступні ключові тенденції для вітчизняної сфери культури.

Зміцнення української національної ідентичності через культуру. У контексті державотворчих процесів після 2014 року зміцнення української національної ідентичності визначається як один із пріоритетних напрямів гуманітарної політики держави. Цей процес реалізується через розвиток культурної сфери, підтримку історичної пам'яті, розширення функціонального простору української мови, інтеграцію у європейський культурний простір та утвердження сучасних форм культурного виробництва.

З огляду на це, розвиток українського кінематографа виступає важливим чинником формування національної самосвідомості. Прийняття Закону України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» створило нормативно-правові умови для активізації кіновиробництва, зокрема для реалізації проєктів патріотичного спрямування, що відображають українські цінності, історію та культурні традиції.

Підтримка національної пам'яті забезпечується шляхом усунення ідеологічної спадщини комуністичного тоталітарного режиму, що сприяє відновленню

історичної справедливості та формуванню національно орієнтованого історичного наративу.

Важливою складовою гуманітарної політики є популяризація української мови, яка набуває статусу ключового маркера ідентичності. Прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» визначило правові механізми розширення мовного простору в освіті, культурі, медіа та публічній сфері.

Охорона нематеріальної культурної спадщини розглядається як інструмент збереження національної самобутності. Використання елементів, визнаних ЮНЕСКО — таких як петриківський розпис, косівська кераміка, традиція приготування українського борщу тощо — забезпечує міжнародне визнання культурних практик і сприяє формуванню позитивного іміджу України у світі.

Важливим напрямом культурної політики є поступальний розвиток креативних індустрій, що визначаються як сектор економіки, заснований на творчому потенціалі та інтелектуальних ресурсах. Введення терміна «креативні індустрії» у правове поле та включення їх до Експортної стратегії України на 2017–2021 роки як одного з перспективних напрямів експорту відображає орієнтацію держави на інноваційний тип економічного розвитку.

У процесі секторальної децентралізації культури акцент робиться на забезпеченні рівного доступу громадян до якісних культурних послуг. Це досягається шляхом реформування системи культурного забезпечення, запровадження поняття «культурна послуга», модернізації інфраструктури закладів культури та реалізації програм, таких як «Малі міста — великі враження» та «Академія культурного лідера», що сприяють активізації культурного життя у громадах.

Удосконалення механізмів фінансування культурної діяльності здійснюється через перехід до конкурсного та проєктного підходів розподілу бюджетних коштів, орієнтованих на результативність і прозорість. У цьому контексті створено Український інститут книги та Український культурний фонд — інституції, що забезпечують підтримку культурних ініціатив на конкурентних засадах.

Процес інтеграції України до європейського культурного простору відзначається системним залученням до міжнародних програм і угод. Зокрема, участь у програмі ЄС «Креативна Європа» (з 2016 р.), приєднання до Літературної премії Європейського Союзу (2019 р.), фонду EURIMAGES (2020 р.), а також до Розширеної часткової угоди про культурні маршрути Ради Європи (2021 р.) свідчать про посилення європейського виміру культурної політики України.

Нарешті, діджиталізація культурної сфери виступає сучасним інструментом забезпечення доступу громадян до культурних ресурсів. Цей процес набув особливої актуальності в умовах пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення Російської Федерації, що зумовило переорієнтацію культурних інституцій на цифрові формати діяльності.

Таким чином, комплексність заходів, спрямованих на підтримку культури, розвиток креативних індустрій, мовної політики та інтеграцію до європейського простору, свідчить про стратегічний характер культурної політики України, орієнтованої на зміцнення національної ідентичності та формування позитивного культурного іміджу держави на міжнародній арені.

Також важливим є проект «Велика реставрація», реалізація якого початково розраховувалася на три роки (2021-2023), та реформа фінансування системи забезпечення населення культурними послугами, реалізація якої початково планувалася на десять років (2020-2030). Обидві ініціативи були запроваджені, але так повноцінно і не реалізовані у зв'язку з початком збройної агресії Російської Федерації проти України та відповідним переведенням всіх видатків розвитку на зміцнення обороноздатності держави і забезпечення функціонування критичної інфраструктури.

Конкретизуючи про процеси розробки та впровадження держпрограм підтримки та охорони КС слід зазначити, що ще 2021-го року Мінкульт стартував «Велику реставрацію» – проект спрямований на реставрацію та відновлення вітчизняних ОКС, включно з невідкладними протиаварійними заходами. Повномасштабна російська агресія завадила реалізації цієї програми. Як наслідок, видатки на культуру не лише не збільшилися, але й реально (з урахуванням

інфляції) зменшилися майже трикратно. Крім того, кількість спеціалістів у галузі скоротилася приблизно втричі [32, с. 8].

Україна взяла на себе зобов'язання щодо впровадження реформ у рамках програми фінансової підтримки ЄС «Ukraine Facility» (далі – UF). Одним з пріоритетів в контексті такого реформування є покращення культурного розвитку [29, с. 8]. Відповідно для втілення такого пріоритетного завдання Кабміном була затверджена вище згадана Стратегія. В змісті останньої акцентовано на необхідності зміцнити нацбезпеку оперуючи соціальною згуртованістю та стійкістю суспільства. Варто зазначити, що Стратегія враховує як пріоритети держполітики, так і євроінтеграційні вимоги [39].

В контексті розробки та впровадження держпрограм підтримки та охорони КС програма «Ukraine Facility» акцентує на необхідності просування децентралізації та регіонального розвитку. Це вимагає оновлення та створення цілої низки стратегічних документів на різних рівнях БДУ, зокрема (рис. 3.1):

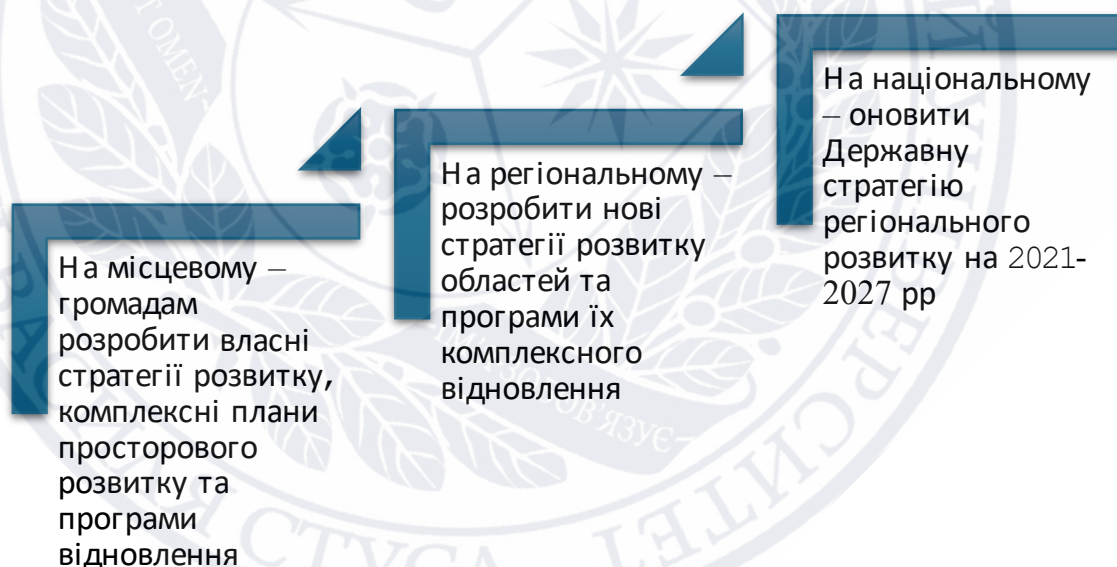

Рисунок 3.1 – Рівні державного управління для розробки та впровадження держпрограм підтримки та охорони КС (розроблено автором за [32, с. 8]).

Донорські організації та проєкти, що зосереджували свою діяльність на посиленні спроможності громад у сфері культури та КС, відіграли важливу роль вже на початку повномасштабної війни з РФ. Основними напрямками їхньої підтримки були: оперативна допомога у збереженні та відновленні культурної спадщини, мінімізація руйнівних наслідків війни, цифровізація культурних

ресурсів, підтримка діячів культури, підвищення кваліфікації фахівців, організація стажувань, надання матеріально-технічної допомоги, а також розвиток міжнародних професійних зв'язків. Серед провідних ініціатив варто відзначити програми UNESCO, USAID (який припинив діяльність у 2025 році, але до того реалізовував низку проектів у сфері КС), Єврокомісії, «World Monuments Fund», «Cultural Emergency Response», «Smithsonian Cultural Rescue Initiative», «Aliph», а також культурні програми посольств Швеції, Японії, Італії, Франції та інших держав. Вони зробили вагомий внесок у збереження КС України після початку повномасштабного вторгнення [32, с. 9].

Фінансування великих проектів із реставрації та відновлення нерухомих пам'яток здійснювалося, зокрема, через програму «U.S. Ambassador's Fund for Cultural Preservation», котра надавала гранти до пів мільйона доларів на термін до п'яти років. Окремі програми, наприклад, «House of Europe», «EU4Culture» та ініціатива «Спадщина. Простір для роботи» фонду «Партнерство за сильну Україну» були спрямовані переважно на розвиток професійних спільнот, підтримку фахівців і посилення інституційної спроможності у сфері культури. Серед організацій, які системно реалізовували програми, пов'язані з культурною спадщиною на рівні громад, варто відзначити Гете-Інститут в Україні та Британську раду [32, с. 9].

Програми «USAID» – «UCBI 4», «TCA», «ENGAGE», «UNITY», «HOVERLA», а також швейцарський проект «UCORD» мали окремі регіональні компоненти, у межах яких передбачалися видатки на проведення культурних заходів і розвиток можливостей місцевих систем БДУ, компонентом яких є сфера культури. З-поміж українських ініціатив, що співпрацюють із територіальними громадами слід відзначити «Museum for Change», Музейний кризовий центр Асоціація українських музеїв «HEMOLab» Агенцію стійкості культури, «Центр допомоги мистецтву України – Київ» та ін.

Аналітичний звіт проекту «Відновлюємо Україну разом» за підтримки ЄС констатує, що впродовж 2016-2022 рр. частка витрат місцевих бюджетів на культурну сферу становила до 3%, з яких більша половина спрямовувалася на

оплату праці, а менше 0,2% – на капітальні видатки. Загалом автори звіту наголошують на необхідності інтегрувати аспекти збереження КС стратегії розвитку регіонів [1, с. 15]. Конкретизуючи зазначимо, що відповідно до ЗУ «Про засади державної регіональної політики» [13] та Стратегії розвитку Рівненської області до 2027 року [49, с. 147], передбачено включення соціокультурної складової до розвитку громад, удосконалення інфраструктури, туризму та збереження культурної спадщини. Водночас у більшості регіональних стратегій КС розглядається переважно як ресурс для розвитку туризму, а не як самостійний напрям політики.

Місто Львів, яке вже багато років послідовно інтегрує культурну спадщину у свої стратегії розвитку, має координаційно-інформаційний центр з популяризації, збереження та відновлення спадщини, а також офіційно зареєстровану структуру, що наразі перебуває у процесі інституційного становлення. На жаль, досвід Львова поки що не набув поширення на рівні інших регіонів [32, с. 10].

Для Українського фонду КС ключовим завданням є формування фінансового механізму, який забезпечить реалізацію масштабних і довгострокових проєктів із порятунку та відновлення культурної спадщини під час війни та в післявоєнний період. Таким механізмом може стати Український фонд КС. У воєнний час цей фонд відіграє критично важливу роль у збереженні спадщини, однак його створення повністю залежить від підтримки іноземних донорів через обмежені можливості державного бюджету як для започаткування інституції, так і для фінансування її програмної діяльності [32, с. 12].

Основним фокусом Українського фонду КС є складні, довготермінові та вартісні проєкти спрямовані на:

- консервацію / стабілізацію зруйнованих внаслідок війни споруд та низки нерухомих об'єктів КС;
- реставрацію, відбудову, реконструкцію зруйнованих війною споруд та об'єктів нерухомої спадщини;
- реставрацію та консервацію об'єктів рухомої спадщини та музейних колекцій;

- побудову та обладнання системи фондо-бомбосховищ разом з депозитаріями, котрі мали б змогу зберігати рухомі ОКС;
- захист, консервацію археології;
- організацію матеріально-технічної бази інституцій КС – обладнання, перепланування просторів, програмне забезпечення, реставраційна техніка та матеріали;
- розробку проектно-кошторисної документації, проведення науково-реставраційних досліджень [32, с. 12].

У післявоєнний період УФКС відіграватиме роль авторитетної, організаційно сильної та фінансово стабільної державної установи з незалежним управлінням, а також провідну роль у відновленні сектору КС.

Опрацьовані інформаційні джерела дослідження свідчать про те, що розробка та впровадження державних програм підтримки та охорони КС потребує серед іншого коректного розуміння суті духовно-мистецьких цінностей в контексті відновлення та реконструкції історичних пам'яток архітектури. Тому закономірно, що Стаття 1 Конвенції акцентує на необхідності прийняття нових договірних положень, котрі б встановили ефективну систему, яка реалізує колективну охорону пам'яток видатного універсального культурного й природного значення. Ефективність такої системі мають забезпечувати сучасні наукові методи [20].

Отже, державні програми підтримки та охорони вітчизняної КС, які розробляються та впроваджуються сьогодні пропонують створювати укриття для різних за габаритами пам'яток. Такі укриття плануються спеціалістами таким чином, щоб витримувати вибухові хвилі, падіння уламків снарядів та/або будівель, влучання куль, вогонь тощо. Проектні розробки таких укриттів з метою ідентифікації пам'яток передбачають наклеювання на фасад оракалу з обрисами монументів та стислою інформацією про них (назва, рік встановлення, авторство та історична довідка).

3.2. Використання сучасних технологій для цифровізації культурної спадщини.

Важливим інструментом для збереження та захисту національної КС є діджиталізація. Завдяки посиленню цифрової трансформації у сфері збереження спадщини створюється низка проєктів спрямованих на те, щоб документувати пошкодження, проводити цифрові інвентаризації та формувати електронні реєстри культурних пам'яток суттєво підвищуючи таким чином їх захист. З використанням таких технологій як 3D-сканування, віртуальна та доповнена реальність і т. п. Україна отримує змогу не просто зберегти інформацію про ОКС, як були втрачені, а й відновити їх у майбутньому.

Цифровізація постає стратегічним і наскрізним пріоритетом розвитку культурної сфери, оскільки забезпечує збереження, доступність і популяризацію культурної спадщини, сприяє удосконаленню управлінських процесів та формуванню прозорих рішень на основі цифрових даних. Використання цифрових технологій розширює форми взаємодії між громадянами та культурним надбанням, підвищує рівень інклюзивності й відкритості інформації, а також стимулює створення нових форматів культурного виробництва та споживання.

Інтеграція цифрових інструментів у всі напрями культурної політики підсилює спроможність держави забезпечувати збереження культурної ідентичності, підтримку національного культурного продукту, а також підвищує конкурентоспроможність і впізнаваність української культури на глобальному рівні. Оцифрування об'єктів і предметів рухомої, нерухомої та нематеріальної культурної спадщини, зокрема нот, рукописів і стародруків, є нагальною потребою у зв'язку з ризиком їхнього фізичного знищення. Створення високоякісних цифрових копій таких об'єктів має розглядатися як державний пріоритет, оскільки це не лише убезпечує культурні цінності від втрати, але й забезпечує їхню широку суспільну доступність.

Одним із ключових напрямів цифрової трансформації є створення Археологічного кадастру України — централізованої бази даних про об'єкти

археологічної спадщини. Такий інструмент сприятиме системному моніторингу стану пам'яток, підвищенню прозорості у розподілі земельних ресурсів і запобіганню незаконному використанню археологічних територій. Включення інформаційного шару про пам'ятки археології державного та місцевого значення до Публічної кадастрової карти України стане важливим етапом інтеграції культурної спадщини у систему просторового планування держави.

Варто згадати про важливий е-проект «Міжархівний пошуковий портал» - єдине вікно доступу до цифрових ресурсів українських архівів презентований Державною архівною службою України у 2022 році. Він втілений у формі вебсайту, який об'єднує у єдиному пошуковому просторі електронні ресурси державних архівів, а також окремі тематичні цифрові колекції документів, які працюють на платформі ARCHIUM. Пошук має гнучкі налаштування, є морфологічним та здійснюється за повними текстами довідкового апарату, представленого на локальних ресурсах. На єдиній платформі з доступом через єдине вікно представлено цифрові ресурси трьох центральних державних архівів України, разом це майже 1,5 млн. повнотекстових сканкопій архівних документів, до яких створено повноцінний пошуковий апарат. У багатьох європейських країнах існують спеціальні платформи, які уніфікують пошук архівних документів і користувачі мають централізований доступ до оцифрованого надбання.

Темпи оцифрування документів українськими державними архівами за останні роки зросли майже на 500%, зростає їх обсяг на сайтах архівів, але всі ці знімки створено в різні часи, на різних платформах, що ускладнює пошук, зауважив очільник Укрдержархіву Сьогодні, через обставини війни, немає можливості доєднати до Міжархівного пошукового порталу інші архівні установи, проте, Державна архівна служба України, планує в майбутньому долучення до нього всіх центральних та обласних архівів, щоб у перспективі стали доступними онлайн десятки мільйонів справ, а це мільярди копій архівних документів [24].

В контексті цього тренду стосовно бібліотек і збереження їх фондів, на думку Погрібної О. [33, с. 166] існують потенційні шляхи подолання проблеми збереження БФ. Попри високий потенціал їх цифрофізації, як і КП для більшості

вітчизняних бібліотечних установ зберігають свою актуальність проблеми браку необхідного обладнання (комп'ютери, сканери тощо), програмних засобів, фінансування, професійних навиків персоналу роботи з новітніми цифровими технологіями. Крім того, складнощі на шляху до діджиталізації представлені наступними аспектами:

- неузгодженістю створюваних копій бібліотечними організаціями різних типів і видів;
- різними підходами до пріоритетності діджиталізації матеріалів КП;
- потребою розробки програм національного рівня, котрі б визначали уніфіковані підходи до переформатування;
- браком наявних організаційних, теоретичних та методичних засад комплексної діджиталізації БФ;
- браком нормативно-правових актів, котрі б регламентували конвертацію друкованих видань БФ за умов воєнного стану [57, с. 64].

Вище описана комплексна проблематика істотно сповільнює процес цифрофізації БФ та книжкових пам'яток зокрема [57, с. 64]. В цьому контексті одним зі способів подолання технологічних ризиків збереження КС є створення електронних книг (далі – ЕК) як копій надрукованих на папері книжкових пам'яток.

Варто зазначити, що крім уникнення таких ризиків можливості сучасних цифрових технологій дають змогу зробити електронні книги інтерактивними доповнюючи їх голосами персонажів або авторів, відео фрагментами та/або анімаційними вставками. Отримані в результаті такої конвертації КП електронні книги, на думку Туровської Л. О. [52, с. 17], набувають статусу засобу комплексного інфовпливу на користувачів на рівні з радіо, кіно й телебаченням.

В контексті уникнення технологічних ризиків збереження КС слід вказати на наступні ключові переваги електронних книг, як копій книжкових пам'яток – компактність; заощадження природних ресурсів необхідних для виготовлення паперових КП; наявність багатовимірного електронного гіпертексту – форми організації тексту, як системи варіативних переходів та зв'язків між ними; швидкий та простий пошук потрібних сторінок, цитат або слів з прокруткою вперед та назад;

автоматична фіксація прогресу читання з можливістю додавання закладок в місці зупинки [52, с. 27].

Конкретизуючи про специфіку гіпертексту ЕК варто зазначити, що з практичної точки зору взаємодія з ними змінює саму філософію отримання інформації. Адже, користуючись ЕК користувачі самостійно встановлюють зв'язки між різними частинами гіпертексту і таким чином за посередництва гіперпосилань формують власний текст [52, с. 27]. Відтак завдяки оцифровуванню існує можливість віртуально забезпечити наближення користувачів до книжкових пам'яток, бібліотечних фондів та КС загалом.

Отже, розглядаючи технологічні ризики збереження КС слід враховувати наступні переваги процесу оцифровування:

- можливість створення чисельних копій друкованих КП без втрати якості чи псування оригіналів;
- зберігання копій в онлайн режимі;
- доступ до цифрових копій з будь-якої точки світу в будь-який момент часу;
- можливий одночасний перегляд копій багатьма користувачами.

На рівень ризику збереження КС в рамках процесу оцифровування в технологічному аспекті впливають наступні фактори:

- давність оригіналів;
- актуальний фізичний стан загрозливий, а взаємодія з паперовим об'єктом КС може призвести до його зникнення внаслідок розпаду паперу, плісняви, вицвітання фарб, попереднє проклеювання КП з використанням силікатного клею, обгорання під час пожеж тощо);
- підвищений попит на КП;
- недостатній рівень стандартизації процесів оцифровування;
- ймовірність пошкодження цифрових копій вірусним програмним забезпеченням та наслідком змін електро-магнітних або цифрових сигналів;
- енергозалежність від постійного джерела живлення [19, с. 89].

Згідно з актуальним світовим трендом Україна також прагне забезпечити відкритий доступ до інформаційних ресурсів. Такий тренд доповнюючи

необхідність збереження КП, як компонента вітчизняної культурної спадщини знайшов відображення у відповідному Розпорядженні Кабміну від 08.10.2022 № 892-р «Про затвердження національного плану відкритої науки». Зміст останнього окреслює стратегію надання Україною відкритого доступу до результатів наукових досліджень [35].

Водночас слідування згаданому тренду зумовлює існування низки труднощів, котрі постають перед державою, адже вітчизняні БФ є чималим за обсягом. Так, одним з найбільших в Україні є фонд Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського з депонованими науковими роботами в 16-ти мільйонах примірників. БФ зберігають компоненти культурної спадщини на різних інформаційних носіях, котрі представлені паперовими, мікроформами та цифровими копіями [52, с. 27].

Отже, використання сучасних технологій для цифровізації КС полягає в наступному: використання технології сканування для збереження таких ОКС як книги, рукописи, в т. ч. методів, які дозволяють працювати навіть з пошкодженими матеріалами (мультиспектральне сканування); застосування портативних комплектів на сонячній енергії (низькотехнологічні, але енергонезалежні рішення, що дозволяють сканувати документи у віддалених районах або під час блекаутів); використання LiDAR для створення цифрових копій об'єктів та ландшафтів без прив'язки до стаціонарного живлення; покращенні кібербезпеки для уникнення фізичного знищення серверів або втрати даних через кібератаки за допомогою використання децентралізованих мереж, систем IPFS та Filecoin, хмарних сховищ, квантово-стійкого шифрування, блокчейн-реєстрів; створення національних цифрових платформ та реєстрів та об'єднання їх в єдину екосистему для доступу до оцифрованих фондів (Міжархівний пошуковий портал, НЕБУ, Археологічний кадастр України); створення інтерактивних електронних книг; використання голографічних технологій та доповненої реальності для віртуальної реконструкції втрачених або зруйнованих ОКС.

3.3. Фіксування проблем щодо збереження та відновлення національної культурної спадщини та розроблення рекомендацій шляхом посилення громадської активності та впровадження освітніх проєктів.

Враховуючи сучасні виклики для України, що пов'язані з наслідками війни, безпековою ситуацією маємо зафіксувати низку проблем щодо збереження культурної спадщини держави. Важливе значення в цьому контексті має цифровізація об'єктів культурної спадщини. Втім, необхідність цифровізації культурної спадщини має ознаки фрагментарності та нерівномірності.

Існуючі локальні інформаційно-комунікаційні системи закладів культури здебільшого не відповідають вимогам електронної взаємодії з державними інформаційними системами. Попри активне створення та наповнення державних реєстрів, що стосуються цифровізації культурної спадщини, реалізація цих ініціатив стримується низкою проблем, як-то:

- браком кваліфікованих кадрів;
- обмеженням технічним і фінансовим ресурсом;
- недостатнім рівнем цифрових компетенцій у регіонах.

Крім того, відсутність уніфікованих методичних рекомендацій щодо використання програмного забезпечення для цифровізації та єдиного порталу доступу до цифрових культурних ресурсів знижує ефективність поточних ініціатив. Водночас стрімке зростання обсягів цифрових даних зумовлює потребу у впровадженні комплексних заходів кібербезпеки, резервного копіювання та безпечного зберігання інформації, що вимагає термінової модернізації інформаційної інфраструктури більшості культурних інституцій.

Опрацьована інформаційна джерельна база кваліфікаційної роботи вказує на те, що для в контексті фіксування проблем та розроблення рекомендацій щодо збереження та відновлення національної культурної спадщини доцільним є втілення наступних заходів:

- забезпечити залучення фахівців, громадських організацій і місцевого населення для більш ефективної реалізації;

- залучити ІТ-компанії, волонтерські ініціативи і міжнародних партнерів для підтримки таких проєктів;
- співпрацювати з місцевими школами, університетами і медіа, залучаючи їх до поширення інформації про цінність культурної спадщини і відповідальність за її збереження;
- розробити освітні програми, конкурси, фестивалі і лекторії, що популяризують українську культуру і сприяють її збереженню серед молоді та місцевих громад.

В попередніх пунктах кваліфікаційної роботи вже зазначалось, що одним з ключових напрямів збереження та відновлення національної КС є міжнародна співпраця. Важливість такого напрямку зумовлена також Планом роботи ЄС у сфері культури на 2023-2026 роки [61] розробленим відповідно до стратегічних євроінтеграційних процесів. Результати досліджень вітчизняних вчених у сфері охорони КС, а також напрацювання Експертної групи Єврокомісії з питань збереження культурної спадщини в Україні [41, с. 3] визнають культуру як ключовий та пріоритетний чинник у відновленні повоєнного соціуму базований на участі громадянина та орієнтований на нього. Варто зазначити, що підходи до відновлення КС базовані на правах людини, врахуванні гендерних та вікових аспектів, інвалідності та різноманітних культурних перспектив доцільно інтегрувати у всі політики та практики. Задля цього необхідно здійснювати оперативний захист КС з врахуванням поточної надзвичайної ситуації в країні, організувати інтегровану та міжсекторальну співпрацю, а також багаторівневе формування політики на всіх рівнях (місцевий, національний та міжнародний).

Окрім необхідності повоєнного відновлення зумовленого наслідками російського повномасштабного вторгнення в Україну збереження та відновлення національної КС для нашої держави має дати їй громадянам змогу відновити зв'язок з власною історико-культурною спадщиною та ідентичністю [5, с. 2].

З огляду на опрацьовані інформаційні джерела кваліфікаційної роботи вважаємо, що розробка та втілення рекомендацій щодо збереження та відновлення національної культурної спадщини шляхом посилення громадської активності та

впровадження освітніх проектів (далі – Рекомендацій щодо збереження КС) має ґрунтуватися на наступних всеохоплюючих принципах:

– Інтегровані підходи до управління ризиками. Нагальною є потреба в розробці та імплементації національної стратегії, політики та інституційної системи управління ризиками стихійних лих. Ключовою вимогою є офіційна інтеграція об'єктів культурної спадщини до цих механізмів. Даний підхід корелює з керівним принципом Сендайської рамкової програми ООН зі зниження ризиків стихійних лих (2015-2030), який дефініює управління ризиком катастроф як діяльність, спрямовану на захист населення, інфраструктури, засобів до існування, а також культурних та екологічних активів, заохочуючи при цьому захист прав людини [46].

– Застосування принципу "не нашкодь" (Do No Harm) в управлінні. Процеси управління в надзвичайних ситуаціях та загального управління ризиками мають імплементувати принцип "не нашкодь" з метою превенції подальшої шкоди та сприяння сталому відновленню. Ефективний захист матеріальної та нематеріальної культурної спадщини від наслідків збройного конфлікту, ризиків стихійних лих та пов'язаних із ними повільних і прогресуючих ризиків вимагає застосування мульти-ризикового (враховуючого множинні загрози), партисипативного та антропоцентричного підходу до управління.

– Прийняття рішень на основі оцінки ризиків (Risk-informed Decision-making). Процес прийняття рішень у сфері культурної спадщини має бути інформованим ризиками. Він повинен ґрунтуватися на відкритому обміні та розповсюдженні дезагрегованих даних, що включають актуальну, науково обґрунтовану інформацію про природні та антропогенні загрози та їхні комбіновані наслідки. Емпіричні дані мають доповнюватися традиційними та локальними знаннями, що зберігаються в громадах.

– Автономність прийняття рішень від зовнішніх детермінант. Заходи із захисту та відновлення культурної спадщини повинні бути науково обґрунтованими (evidence-based) та базуватися на ретельних польових оцінках і документації, з пріоритетом на довгострокову стійкість. Ці втручання не повинні детермінуватися

зовнішніми чинниками тиску, зокрема графіками фінансування. Необхідно забезпечити достатні часові рамки для проведення належної експертизи (due diligence) та інтеграції заходів для довгострокового відновлення.

- Забезпечення доступності та нейтральності інформації. Доступність інформації з питань культурної спадщини сприяє розвитку критичного аналізу, транспарентності та збереженню наративного плюралізму, а також є інструментом протидії дезінформації. Необхідно сприяти максимальному поширенню неупереджених (нейтральних) даних для активної протидії формуванню односторонніх, зумовлених конфліктом, наративів.

- Освіта та розбудова потенціалу (Capacity Building). Необхідно забезпечити розширення професійних спроможностей українських фахівців, волонтерів та громадян через сучасні заходи з розбудови потенціалу та модернізацію існуючих механізмів. Ці заходи повинні мати структурований характер та бути спрямовані на:

- Забезпечення кадрової достатності кваліфікованих спеціалістів у вузькоспеціалізованих галузях спадщини, необхідних для довгострокового збереження та сталого відновлення.

- Стимулювання міжнародного, європейського та національного обміну знаннями (knowledge transfer) та досвідом, з валідацією кваліфікацій для фасилітації міжнародної співпраці.

- Розширення програм технічного та професійного навчання/семінарів для підвищення кваліфікації (upskilling) та перекваліфікації (reskilling) робочої сили у сферах, що мають попит.

- Гарантування наскрізного (cross-cutting) підходу в освіті, заснованого на інтеграції інновацій та новітніх рішень для ефективного задоволення поточних потреб сектору.

- Протидія незаконному обігу культурних цінностей. Будь-які ініціативи у сфері збереження культурної спадщини повинні інтегрувати оцінку високого перманентного ризику незаконного обігу культурних цінностей. Необхідно

імплементувати превентивні заходи та сприяти припиненню мародерства та нелегальної торгівлі артефактами.

– Систематичний моніторинг та документування. Процеси моніторингу та документування повинні характеризуватися діахронністю (різномасштабністю), багаторівневістю, міждисциплінарністю та цільовою спрямованістю. Дії мають реалізовуватися на всіх етапах, передбачати контекстуальний аналіз об'єкта спадщини та проводитися на інтердисциплінарній основі. Методологія та типи зібраних даних повинні бути адаптовані до конкретних завдань (дослідницьких, судово-експертних, правозахисних тощо) [41, с. 8].

Далі Рекомендацій щодо збереження КС викладені відповідно до таких пріоритетних напрямів (рис. 3.2):

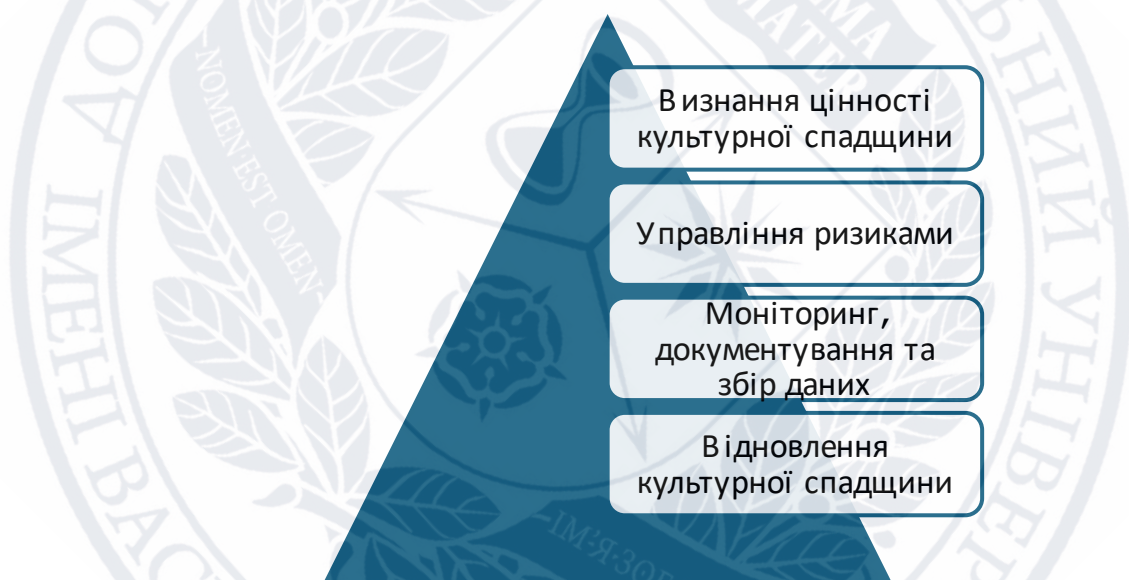

Рисунок 3.2 – Пріоритетні напрями збереження культурної спадщини

За першим пріоритетним напрямом – визнання цінності КС – рекомендоване негайне втілення наступних кроків:

– Інтеграція завдань захисту та відновлення культурної спадщини до державних стратегій відбудови України (включно з планами відновлення, реконструкції, модернізації та іншими секторальними стратегіями у сферах охорони здоров'я, реінтеграції, розбудови миру та соціальної згуртованості), розглядаючи її як істотний інструмент національного відродження;

- Імплементація оцінки впливу на спадщину (ОВС) та принципів якості як обов'язкових критеріїв для фінансування проектів реабілітації та реконструкції;
- Забезпечення партисипативних підходів до прийняття рішень шляхом створення спільних проектів, що сприятимуть активізації діалогу між громадами, експертним середовищем та суб'єктами прийняття рішень. Окремим завданням визначено адаптацію та переклад відповідної нормативної та методичної документації;
- Розбудова інституційної спроможності національних прикордонних, митних та правоохоронних служб (включно з поштовими операторами) в Україні та суміжних країнах ЄС, відповідно до Плану дій ЄС щодо боротьби з незаконним обігом культурних цінностей. Метою є ефективне виявлення, ідентифікація та вилучення культурних цінностей незаконного походження. Навчальні протоколи мають інтегрувати використання наявних міжнародних інструментів (Червоні списки ICOM, база даних Інтерполу, додаток ID-Art);
- Організація спеціалізованих навчальних програм для представників правоохоронних органів та збройних сил з метою забезпечення належного застосування положень Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року;
- Підтримка імплементації релевантних міжнародних нормативно-правових актів, зокрема ратифікованих Україною конвенцій (під егідою ЮНЕСКО та Ради Європи) і стандартів ЄС. Окреслено завдання щодо вдосконалення національного та європейського законодавства для підвищення ефективності процесів репатріації викрадених та незаконно переміщених культурних цінностей;
- Забезпечення інклюзивності політик, стратегій та операційних планів, які мають передбачати залучення внутрішньо переміщених осіб (ВПО), представників діаспори, музейних та інших релевантних інституцій до процесів інтерпретації та реконтекстуалізації культурної спадщини;
- Створення національної бази даних викрадених культурних цінностей, з умовою її технічної сумісності (інтероперабельності) з базою даних Інтерполу. Функціонування такої бази даних передбачає належне адміністрування, регулярне

оновлення, збір верифікованих даних та формування централізованого інформаційного вузла;

- Формування та фахова підготовка спеціалізованих військових і цивільно-військових підрозділів. Їх компетенція має охоплювати ідентифікацію, захист, безпечне зберігання, евакуацію та, за можливості, реституцію переміщених об'єктів. Окремим завданням є ведення та розповсюдження переліків культурних цінностей, що підлягають посиленому захисту (відповідно до Другого протоколу Гаазької конвенції);

- Удосконалення нормативно-правової бази та процесу формування політики у сфері культурної спадщини. Пріоритетом є усунення наявних прогалин (зокрема, у регулюванні питань нематеріальної спадщини) на засадах прозорості, широкого залучення стейкхолдерів та урахування міжнародних рекомендацій;

- Стимулювання та підтримка ініціатив неурядового сектору та місцевих громад, спрямованих на ідентифікацію, захист та збереження спадщини на національному, регіональному (місцевому) та локальному (громадському) рівнях. [41, с. 11].

В довгостроковій перспективі для збереження та відновлення національної КС доцільним буде втілення наступних кроків:

- Розробка та імплементація в систему загальної середньої освіти навчально-методичного забезпечення (освітніх програм, дидактичних матеріалів) з дисциплін гуманітарного циклу (культурологія, мистецтвознавство, історія). Ключовою вимогою є дотримання принципів багатоперспективності та інклюзивності, з урахуванням потреб та викликів повоєнного українського суспільства, а також забезпечення механізмів залучення до освітнього процесу локальних громад;

- Модернізація системи підготовки фахових кадрів шляхом розробки та акредитації комплексних освітньо-професійних програм (університетського та професійного рівнів) у сферах менеджменту культурної спадщини, консервації та реставрації. Метою є нарощування кадрового потенціалу та формування експертного середовища, компетентного у питаннях стратегічного управління та

практичного планування для задоволення диверсифікованих потреб сектору (охоплюючи об'єкти від ландшафтних комплексів до архітектурних споруд та артефактів);

- Системна документація, аналіз та узагальнення діяльності інституцій сектору спадщини в умовах воєнного конфлікту. Результатом має стати формування верифікованого корпусу передових практик (best practices). Акумуляований досвід слугуватиме інструментом для процесів комеморації та артикуляції національної ідентичності, а також підлягатиме дисемінації для міжнародного обміну, зокрема з країнами, що перебувають у стані збройного конфлікту або під його загрозою [41, с. 11].

Відповідно до другого пріоритетного напрямку – моніторинг та документація з зі збором даних – рекомендоване негайне втілення наступних кроків:

- Імплементация надійних систем штучного інтелекту, що відповідають принципам законності, етичності та робастності, для вирішення завдань моніторингу стану об'єктів культурної спадщини, зокрема для детекції несанкціонованих археологічних розкопок та відстеження протиправного обігу культурних цінностей;

- Дисемінація чинних керівних принципів та міжнародних стандартів, що регламентують процеси документування та моніторингу, шляхом організації фахових тренінгів, науково-практичних семінарів та інформаційно-просвітницьких заходів для підвищення рівня професійної компетенції;

- Акумуляція та аналіз релевантних геопросторових даних (у тому числі із залученням механізмів громадянської науки) з метою документування та моніторингу, використовуючи мобільні пристрої з інтегрованими модулями глобального позиціонування (GPS). Цей підхід спрямований на виявлення несанкціонованих розкопок, фактів мародерства, незаконного вилучення об'єктів із незахищених пам'яток та протидії незаконній торгівлі. Для забезпечення точності та достовірності даних вимагається створення системи їх верифікації та фільтрації;

- Забезпечення адміністрування централізованих репозиторіїв даних, що містять інформацію з інвентаризації матеріальної та нематеріальної культурної

спадщини, а також результати цифрового документування спадщини, у суворій відповідності до релевантних міжнародних стандартів [41, с. 11].

В довгостроковій перспективі для збереження та відновлення національної КС за напрямком – моніторинг та документація з зі збором даних доцільним буде втілення наступних кроків:

- Моніторинг та документування деструктивних процесів: Здійснювати перманентний моніторинг та фаховий нагляд за процесами деструкції об'єктів української культурної спадщини. Забезпечити систематичну фіксацію та верифікацію доказової бази з метою реалізації індивідуальної кримінальної відповідальності за умисні протиправні діяння;

- Забезпечення відкритого доступу та прав інтелектуальної власності (ІВ): Продовжувати гарантувати публічний доступ та відкриті ліцензії інтелектуальної власності на дані через сертифіковані репозитарії, функціонування яких відповідає принципу «максимальна відкритість, необхідна закритість» («as open as possible, as closed as necessary»);

- Інвестиції в цифрову трансформацію: Ініціювати інвестиційні процеси у цифрову трансформацію сектору культурної спадщини. Це забезпечить потенціал для всіх культурних інституцій, об'єктів та громад генерувати та надавати цифрові дані про свою спадщину — від фондкових колекцій та архітектурних об'єктів до нематеріальних культурних практик;

- Сприяння збору даних та розвитку інфраструктури: Стимулювати безперервний збір даних про матеріальну та нематеріальну культурну спадщину та формування верифікованих баз даних. Гарантувати еквівалентний (рівний) доступ до цих інформаційних ресурсів відповідно до чинних міжнародних нормативно-правових вимог та розвивати необхідну цифрову інфраструктуру;

- Створення інвентарів та документації: Розглянути оптимізацію процесів створення комплексних та актуалізованих (цифрових) інвентарів і документації (наприклад, шляхом сканування аналогових джерел та імплементації технологій цифрового картографування відповідно до міжнародних стандартів);

– Інтеграція охорони спадщини в планувальну документацію: Сприяти систематичній інтеграції аспектів охорони нерухомої культурної спадщини у містобудівну та землеустрійну документацію з метою консервації її історико-культурної цінності та відповідності парадигмі сталого розвитку;

– Регулярне внесення інформації до міжнародних баз даних: Здійснювати регулярне оновлення інформації у міжнародних базах даних викрадених культурних цінностей для підтримки та спрощення процесу реституції цих об'єктів [41, с. 17].

За третім пріоритетним напрямом – відновлення КС – рекомендоване негайне втілення наступних кроків:

1. Міжнародна співпраця та технічне забезпечення. Необхідно залучити підтримку європейських інституцій та організацій, що спеціалізуються на захисті та реставрації культурної спадщини (КС). Це включає співпрацю у сфері оцінки збитків, ризиків та планування раннього відновлення. Слід забезпечити застосування передових іноземних методик та спеціалізованого обладнання задля:

– біологічної, фізичної та хімічної діагностики артефактів;

– консервації та реставрації об'єктів (зокрема, фресок, станкового живопису та інших артефактів КС), включаючи відповідне програмне забезпечення та інструментарій для лабораторних і майстерневих робіт;

2. Діагностика стану об'єктів із застосуванням неруйнівних методів. Зібрані діагностичні дані слугуватимуть основою для підготовки технічних звітів та визначення пріоритетних втручань для забезпечення структурної стійкості об'єктів. Потрібно впровадити неінвазивне оцінювання стану збереження будівельних споруд за допомогою передових неруйнівних методів (НМК). Така діагностика має включати:

– ендоскопію, інфрачервону термографію, вібраційний аналіз навколишнього середовища (Ambient Vibration Testing) та візуалізацію для первинної діагностики;

- методи структурного аналізу (наприклад, сейсмічний аналіз, метод скінченних елементів та чисельне моделювання) для оцінки безпеки конструкцій та стану будівельних матеріалів;

3. Гармонізація законодавчої та освітньої бази:

- Законодавча відповідність – здійснити гармонізацію національного законодавства у сфері КС із європейськими стандартами (євростандартами);

- Освіта та сертифікація – забезпечити ефективну та дієву систему професійної освіти для фахівців із КС, а також створити механізми визнання та сертифікації їхньої кваліфікації на міжнародному рівні;

4. Інтеграція КС у планування та місцеве управління:

- Містобудівне планування – розробити та затвердити міські плани та концепції перепланування, що забезпечують інтеграцію та пріоритетність збереження культурної спадщини;

- Місцеві керівні принципи – сформувані та затвердити локальні керівні принципи щодо охорони КС, включаючи протоколи та інструкції. Це забезпечить посилення охорони та збереження КС на регіональному та місцевому рівнях. Сприяти організації навчальних програм для регіонального та місцевого персоналу з метою освоєння цих протоколів та інструкцій відповідно до актуальних міжнародних рекомендацій та найкращих практик;

5. Управління ресурсами та моніторинг. Необхідно здійснити координацію фінансових, технічних та людських ресурсів усіх зацікавлених сторін. Це має відбуватися в межах створених механізмів постійного моніторингу та оцінки, що забезпечують регулярне інформування стейкхолдерів про хід реалізації проєктів та їхній вплив.

6. Фінансово-економічні механізми стабілізації. Для забезпечення стабілізації об'єктів спадщини слід сформувати спільні державно-приватні фонди та грантові програми, а також запровадити податкові пільги та субсидії для приватних власників об'єктів культурної спадщини [41, с. 17].

В довгостроковій перспективі для відновлення КС доцільним буде втілення наступних кроків:

- Залучення інженерних послуг іноземних партнерів (Blue Shield Denmark, Polysam, UNESCO) для неінвазивної оцінки будівельних конструкцій та матеріалів (зокрема їх якості та ступеня пошкодження для планування подальших відновлювальних робіт);
- Передбачається здійснення комплексного геотехнічного та геомеханічного контролю, який охоплює оцінку несучої здатності фундаментів, цілісності їхніх матеріалів та методів з'єднання конструктивних елементів, а також моніторинг деформаційних процесів ґрунтового масиву. На основі отриманих даних необхідно розробити науково обґрунтовані рекомендації для відновлення пошкоджених будівель, що забезпечить їхню довготривалу експлуатаційну надійність та безпеку;
- Актуальним завданням є забезпечення фінансування відновлення об'єктів культурної спадщини шляхом залучення прямих фінансових грантів або пільгового кредитування. Важливо також формувати цільові фонди для реалізації як екстрених заходів, так і довгострокових проєктів реконструкції;
- Необхідно сприяти інституалізації лабораторії інноваційних "зелених" рішень у сфері реставрації та відбудови об'єктів спадщини. Ця структура має брати участь у процесі експертного відбору проєктів, які планується реалізовувати органами державної влади та/або із застосуванням державного фінансування;
- Слід інтенсифікувати діяльність із мобілізації фінансових ресурсів (як локальних, так і міжнародних) для відновлення культурної спадщини. Це включає оптимізацію використання існуючих традиційних джерел фінансування та паралельне впровадження інноваційних фінансових механізмів;
- Здійснювати фінансування з наступних джерел: держбюджету, державно-приватного партнерства; міжнародних пожертв та фондів (в т. ч. спадщини); податкових пільг та субсидій; доходів від реалізації державних лотерей та туризму включно з членськими внесками туристичних асоціацій, туристичними податками, виручкою від продажу квитків в музейні установи та на культурні заходи; приватного фінансування (з краудфандингових кампаній, спонсорства та корпоративної підтримки, з довгострокових контрактів та партнерств);

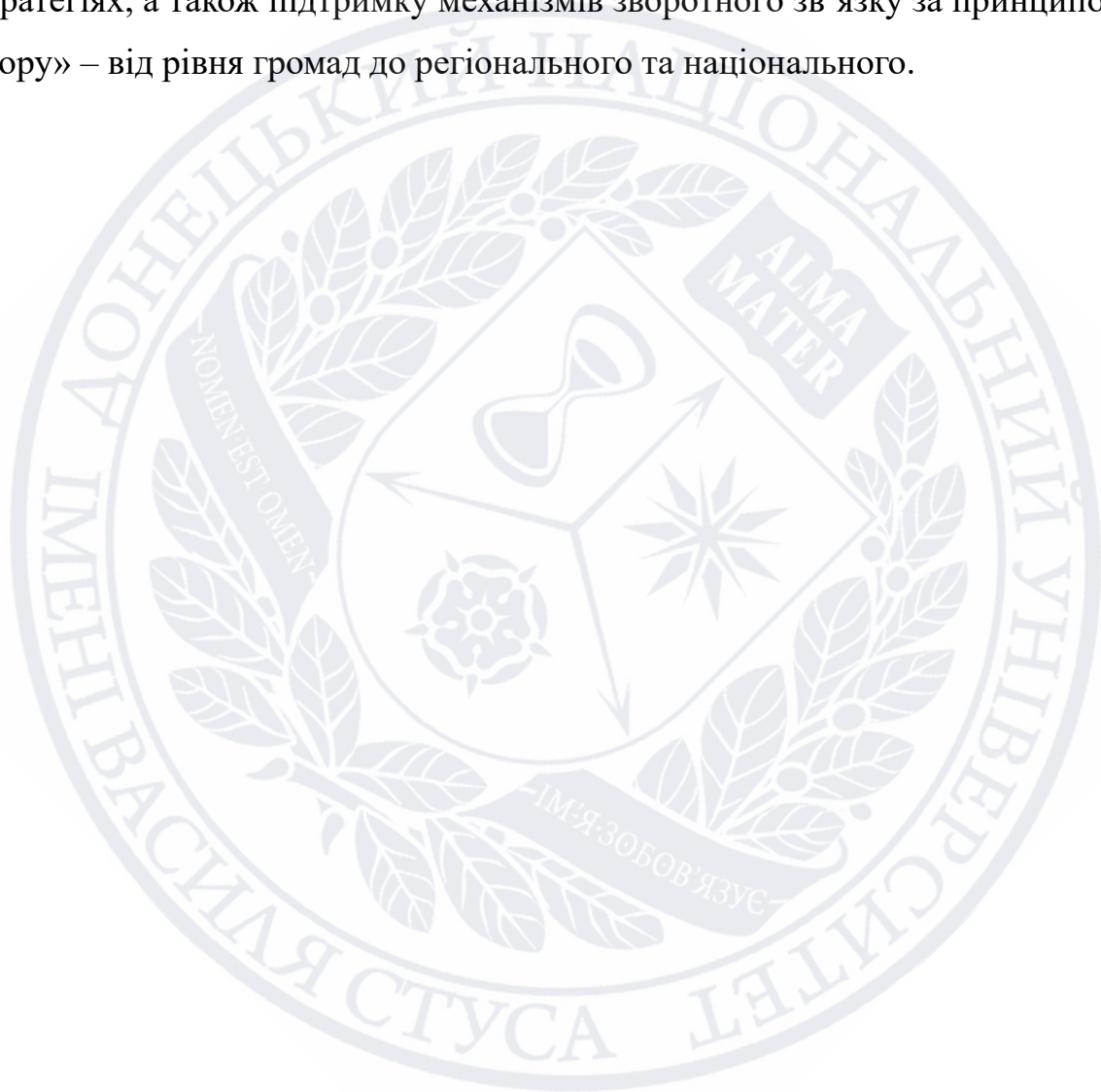
- Здійснити інтеграцію проектів з реставрації та регенерації об'єктів культурної спадщини (ОКС) в офіційну національну цифрову платформу для підзвітного управління процесами відновлення (наприклад, «Цифрова екосистема для підзвітного управління відновленням»). Це забезпечить прозорість, верифікацію та ефективний моніторинг використання ресурсів;
- Сприяти формуванню компетенцій та організовувати навчально-тренінгові програми для персоналу органів місцевого самоврядування;
- Охорона та управління процесами відновлення нерухомої культурної спадщини (НКС/ОКС);
- Ініціювання, розробка та менеджмент проектів у сфері КС;
- Механізми взаємодії з територіальними громадами та забезпечення доступу до фінансових інструментів (гранти, інвестиції);
- Розробити та затвердити містобудівну документацію (генеральні плани, концепції просторового розвитку, детальні плани територій), яка інкорпорує принципи збереження та використання культурної спадщини як провідного чинника сталого розвитку населених пунктів;
- Визначити ключові пріоритети та стимулювати формування багатостороннього партнерства (публічно-приватне; взаємодія з громадським сектором) між приватними інвесторами, органами місцевого самоврядування, профільними організаціями у сфері культурної спадщини та місцевими громадами для реалізації проектів територіального та культурного розвитку [41, с. 23].

Отже, визнання ролі культури в усіх її проявах як ключового важеля забезпечення стійкості в умовах мирного часу та збройного конфлікту є беззаперечним. Культура є не лише фундаментальним компонентом економічного та соціального розвитку, але й потужною рушійною силою в процесах реагування на надзвичайні ситуації, а також у відбудові та повоєнному відновленні України.

Незважаючи на триваючі бойові дії на території України, процес національного відновлення вже ініційовано. На регіональному рівні розробляються та втілюються плани відновлення, які найчастіше мають формат планів відновлення

територіальних громад. У цьому контексті відзначається активна співпраця організацій громадянського суспільства з іншими зацікавленими сторонами.

Для забезпечення інклюзивності та сталості процесу відновлення критично важливим є врахування реальних потреб та зусиль на рівні громад, а також заохочення підходу, що ґрунтується на ініціативі громад. Це передбачає повне включення потреб та забезпечення участі громад у регіональних і національних стратегіях, а також підтримку механізмів зворотного зв'язку за принципом «знизу-вгору» – від рівня громад до регіонального та національного.

ВИСНОВКИ

В результаті опрацювання інформаційної джерельної бази кваліфікаційної роботи були сформульовані наступні висновки.

Проаналізовано національні та міжнародні механізми збереження культурної спадщини. На національному рівні механізми збереження культурної спадщини включають державне управління, створення реєстрів пам'яток, приведення у відповідність нормативно-правової бази, що регулює питання охорони культурної спадщини. Основним регулятором є Закон України «Про охорону культурної спадщини», який узгоджується з нормами ЮНЕСКО. Для захисту об'єктів їх вносять до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Міжнародні механізми – це діяльність ЮНЕСКО (включення до Списку всесвітньої спадщини, надання експертної допомоги, фінансування), міжнародні угоди та програми, а також міжнародні організації, що співпрацюють для захисту культурної спадщини.

Охарактеризовано роль державних і громадських інституцій у збереженні культурної спадщини. Так, перші (наприклад, архіви, музеї) забезпечують інституційну основу збереження культурної спадщини, а громадські організації та волонтери (наприклад, Штаб порятунку спадщини, SUCHO, Музейний кризовий центр та ін.) беруть на себе оперативні та ресурсні функції – евакуацію, фінансування, документування злочинів рф, цифровізацію та координацію з міжнародними партнерами.

Завдяки глибокому розумінню контексту, місцева влада є головним суб'єктом охорони культурної спадщини. Її діяльність охоплює три напрями – облік та контроль (реєстри, моніторинг), менеджмент (реставрація, фінансування, нагляд за забудовою), розвиток (міжнародна співпраця, туризм, освіта). У прифронтових зонах пріоритет зміщується на негайну евакуацію та повну цифровізацію об'єктів. Місцеві ради мають достатній правовий інструментарій для створення стратегій охорони та регулювання забудови. Вважаємо, що ефективність захисту культурної

спадщини напряду залежить від ініціативності та послідовності конкретних управлінців на місцях.

Досліджено вплив сучасних соціально-економічних викликів та технологічних ризиків на українську культурну спадщину. Відновлення зруйнованих об'єктів культурної спадщини потребує значних ресурсів, передусім фінансових, в яких держава відчуває гострий дефіцит. Як наслідок відбувається деградації та занедбання пам'яток навіть тих, які не постраждали від воєнних дій. Соціальним викликом є кадрова криза в сфері охорони культурної спадщини представлена відтоком кваліфікованих кадрів (музейників, реставраторів, архітекторів), низьким рівнем оплати праці невідповідним кваліфікації фахівців, дефіцитом ново підготовлених експертів через проблеми в системі вищої освіти; відокремленістю сфери від системи нацбезпеки; несистематизованим законодавством та відсутньою прозорою державною політикою. До технологічних ризиків належить брак верифікованих баз даних та реєстрів об'єктів культурної спадщини; відсутність єдиних цифрових реєстрів, що ускладнює облік втрат та ідентифікацію викрадених цінностей.

Вивчено специфіку сучасних варіативних стратегій підтримки та охорони культурної спадщини. Цифрова трансформація визначена як ключова стратегія збереження культурної спадщини, яка втілюється через 3D-сканування, моделювання та створення віртуальних музеїв; створення електронних реєстрів для фіксації збитків та моніторингу стану об'єктів; співпрацю з Google Arts & Culture для популяризації української спадщини.

Сучасні державні програми підтримки та охорони вітчизняної культурної спадщини пропонують створювати для різних за габаритами пам'яток укриття, котрі б витримували вибухові хвилі, падіння уламків снарядів та/або будівель, влучання куль, вогонь тощо.

Використання сучасних технологій для цифровізації КС полягає в наступному: використання технології сканування для збереження таких ОКС як книги, рукописи, в т. ч. методів, які дозволяють працювати навіть з пошкодженими матеріалами (мультиспектральне сканування); застосування портативних

комплектів на сонячній енергії (низькотехнологічні, але енергонезалежні рішення, що дозволяють сканувати документи у віддалених районах або під час блекаутів); використання LiDAR для створення цифрових копій об'єктів та ландшафтів без прив'язки до стаціонарного живлення; покращенні кібербезпеки для уникнення фізичного знищення серверів або втрати даних через кібератаки за допомогою використання децентралізованих мереж, систем IPFS та Filecoin, хмарних сховищ, квантово-стійкого шифрування, блокчейн-реєстрів; створення національних цифрових платформ та реєстрів та об'єднання їх в єдину екосистему для доступу до оцифрованих фондів (Міжархівний пошуковий портал, НЕБУ, Археологічний кадастр України); створення інтерактивних електронних книг; використання голографічних технологій та доповненої реальності для віртуальної реконструкції втрачених або зруйнованих об'єктів культурної спадщини.

Сучасні варіативні стратегії підтримки та охорони культурної спадщини зосереджені на створенні національних платформ і реєстрів (централізованих баз даних та єдиних пошукових просторів для широкої суспільної доступності до оцифрованих фондів, що підвищує рівень інклюзивності й відкритості); забезпеченні можливості одночасного перегляду копій багатьма користувачами з будь-якої точки світу; створенні електронних книг як копій книжкових пам'яток, які можуть бути інтерактивними; вдосконаленні управлінських процесів та формуванні прозорих рішень; включенні інформації про пам'ятки до Публічної кадастрової карти України.

Сформульовано рекомендації щодо збереження та відновлення національної культурної спадщини шляхом посилення громадської активності та впровадження освітніх проєктів за такими трьома пріоритетними напрямками:

- визнання цінності культурної спадщини, що передбачає інтеграцію у державні стратегії відбудови, розбудова інституційної спроможності прикордонних/правоохоронних служб для боротьби з незаконним обігом та створення національної бази даних викрадених цінностей в короткостроковій перспективі, а також модернізацію системи підготовки фахових кадрів (менеджмент,

консервація, реставрація) та розробку навчально-методичного забезпечення для середньої освіти в довгостроковій;

- моніторинг та документація, що передбачає використання систем штучного інтелекту для моніторингу та акумуляція геопросторових даних; адміністрування централізованих репозиторіїв в короткостроковій перспективі, а також моніторинг деструктивних процесів для кримінальної відповідальності рф, інвестиції в цифрову трансформацію та створення комплексних цифрових інвентарів в довгостроковій;

- відновлення культурної спадщини через посилення міжнародної співпраці (оцінка збитків, реставрація), діагностику стану об'єктів неінвазивними методами, гармонізацію законодавства з євростандартами, створення державно-приватних фондів в короткостроковій перспективі, а також залучення інженерних послуг іноземних партнерів, комплексний геотехнічний контроль, інтеграцію проектів у національну цифрову платформу для прозорого управління відновленням в довгостроковій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПРСИЛАНЬ

1. Аналітичний звіт. Стан фінансування культури та мистецтва з місцевих бюджетів у 2022 році: основні тенденції. Київ: 2023. 183 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/15m1c33evB5wzbAaiqyxiQLT9CmFHn9-J/view?usp=sharing>.
2. Міжнародні механізми захисту культурних цінностей на окупованих територіях / Є. С. Андреюк та ін. *ГО Кримський інститут стратегічних досліджень*. 2019. 38 с.
3. Асадчева Т. Культурна спадщина: охорона та відновлення. *Вечірній Київ*. 1 листопада, 2024. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/104460>.
4. В Україні створили універсальну систему захисту пам'ятників в умовах війни. 2022. Бюро спадщини – координаційно-інформаційний центр з популяризації, збереження і відновлення спадщини Львова, 28 квітня 2022. URL: <https://spadshchyna.lviv.ua/v-ukrayini-stvorylyuniversalnu>.
5. Варшавська рекомендація щодо відновлення та реконструкції культурної спадщини. Варшава, 2022. 13 с. URL: <https://whc.unesco.org/document/193153>.
6. Рамкова конвенція Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства (Конвенція № 581-VII). 2013, 19 вересня. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_719#Text.
7. Кравчук Є. Ратифікація Нікосійської конвенції – важливий крок для захисту культурних цінностей і культурної спадщини України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 2025, 26 лютого. URL: <https://cutt.ly/crt4C5y3>.
8. Вишневецька Ю., Куценко Ю. Картини Айвазовського вивезли в Москву. Deutsche Welle. 02.08.2016. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%B0%D0%B9%D0%B2%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%B7-%D1%84%D0%B5%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97-%D0%B2-%D0%BC%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%B2%D1%96-%D0%BD%D0%B5%D0%B1%D0%B5%>

D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%86%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82/a-19442005#Text.

9. Громадська ініціатива «Центр порятунку культурної спадщини». URL: <https://uccs.org.ua/arkhiv-novyn/hromadska-initsiatyva-tsentr-poriatunkukulturnoi-spadshchyny>.

10. Дішбург-Нікельс М., Гельгесен Г. М. Знищення культурної спадщини в Україні: декларація №9. Congress of Local and Regional Authorities. URL: <https://rm.coe.int/dec-9-2024-ukr/1680b22529>.

11. Додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. № 928. Перелік об'єктів культурної спадщини національного значення, які заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України / Кабінет міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/239966145>.

12. Європейська цифрова бібліотека Europeana. URL: <http://www.europeana.eu/en>.

13. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 09.07.2022. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>

14. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8.06.2000 р. № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.

15. Знищення музею Сковороди. Українці порівнюють Росію з ІД і закликають виключити з ЮНЕСКО. 7 травня 2022. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61362020>.

16. Історична правда. Спец проект «Динамічний музей». Зруйновано головний музей історії Донеччини. 21 серпня 2014. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2014/08/21/144124>.

17. Історичний центр Одеси внесли до списку ЮНЕСКО / Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3659188-istoricnij-centr-odesi-vnesli-do-spisku-unesko.html>.

18. Кабмін схвалив пропозиції щодо застосування персональних санкцій через незаконні розкопки в Криму. 01.07.2022. Міністерство культури та

стратегічних комунікацій України: Новини. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/kabmin-skhvalyv-propozytsii-shchodo-zastosuvannia-personalnykh-sanktsiy-cherez-nezakonni-rozkopky-v-krymu>.

19. Ковальчук Г. І., Муха Л. В. Програма ЮНЕСКО «Пам'ять світу»: діяльність бібліотек, архівів, музеїв зі збереження документального надбання. *Бібліотечний вісник*. 2007. № 2. С. 42–47.

20. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1988, Документ 995_089, ратифікація від 04.10.1988, підстава 6673-XI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text.

21. Кот С. І. Про стан збереження культурної спадщини України. Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні», 18 квітня 2018 р., Київ: Інститут історії України НАН України. 2018. 43 с.

22. Європейський досвід популяризації історичної спадщини та культурного туризму: навчальний посібник. / І. Я. Кулиняк та ін. Львів: Растр-7, 2023. 254 с.

23. Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.]; за ред. В. Потапенка. Київ: НІСД, 2023. 58 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.08>.

24. Міжархівний пошуковий портал. Єдине вікно доступу до цифрових ресурсів українських архівів. URL: <https://searcharchives.net.ua>.

25. Міністр культури та інформаційної політики Олександр Ткаченко обговорив подальшу співпрацю та нові проекти з нью-йоркським музеєм сучасного мистецтва (MoMA). 2022. «Укрінформ» мультимедійна платформа іномовлення України, 12 травня 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3481043-tkachenko-obgovoriv-spivpracu-znuyorskim-muzeem-sucasnogo-mistectva.html>.

26. Евакуація культурної спадщини: культурні цінності з 55 музеїв і бібліотеки України врятовано від війни. *Міністерство культури та стратегічних комунікацій України*. 14 листопада, 2024. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/evakuacziya-kulturnoyi-spadshhyny-kulturni-czinnosti-z-55-muzeyiv-i-biblioteku-ukrayiny-vryatovano-vid-vijny>.

27. Молочко В. Проблеми післявоєнної відбудови культурної спадщини України. *Просторовий розвиток*. Вип. № 9. 2024. С. 65–73. URL: <https://doi.org/10.32347/2786-7269.2024.9.65-73>.

28. Моніторинг спадщини заради відновлення. Результати проєктів документування втрат культурної спадщини. (б. д.). НеМо: Ukrainian Heritage Monitoring Lab. 2025. URL: <https://www.heritage.in.ua>.

29. Надольська В. Громадські ініціативи зі збереження об'єктів культурної спадщини в Україні (2022-2023 рр.). В. Смолій (Ред.). Втрати нерухомих пам'яток України під час російсько-української війни в 2022–2023 рр.: фіксація та дослідження. Інститут історії України. 2024. С. 138-143. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/25890/1/zb_Kota_138-143.pdf.

30. Опенько Я., Ширшова Л. Міжнародний день пам'яток і визначних місць. 18 квітня 2025 р. Національна історична бібліотека України. URL: https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/837/#:~:text=%D0%94%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%2C%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8%20%D0%9C%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8,%2055%20395%20%E2%80%93%20%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE).

31. Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань: Зб. док. К., 2009. 362 с.

32. Петренко-Лисак А. Роль місцевої влади в збереженні культурної спадщини: що можуть зробити місцеві департаменти? «Вікно Відновлення» 13:46, 20 Січ 2025. URL: <https://recovery.win/news/rol-miscevoyi-vlady-v-zberezhenni-kulturnoyi-spadshhy>.

33. Підтримка місцевих громад у використанні культурної спадщини для повоєнного відновлення. Стратегічний бриф. 2025. 64 с. URL: https://www.ppv.net.ua/uploads/work_attachments/RES-POL_Brief_Support_for_Local_Communities_in_Using_Cultural_Heritage_2025.pdf.

34. Погрібна О. О. Збереження фондів провідних національних бібліотек світу в умовах цифровізації суспільства. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2021. Вип. 62. С. 164–174.

35. Про затвердження Списку історичних населених місць України. Постанова Кабінету міністрів України від 26.07.2001 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-п>.

36. Пошивайло І. Культурна спадщина під впливом збройного конфлікту в Україні: виклики та відповіді. 19.05.2020. *Громадський Простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?news=kulturna-spadschyna-pid-vplyvom-zbrojnoho-konfliktu-v-ukrajini-vyklyky-ta-vidpovidi>.

37. Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України від 27.01.1995 № 32/95-ВР. Чинна редакція від 01.01.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

38. Про затвердження національного плану відкритої науки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.10.2022 № 892-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-natsionalnoho-planu-shchodo-vidkrytoi-nauky-892-081022>.

39. Про схвалення Стратегії розвитку культури в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 293-р від 28.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/293-2025-%D1%80#Text>.

40. Реснт О., Денисенко Г. Культурна спадщина України в умовах російсько-української війни: виклики та наслідки збройної агресії. *Український історичний журнал*, №6. 2024. С. 44-65. URL: <https://doi.org/10.15407/uhj2024.06.044>.

41. Рекомендації групи експертів під керівництвом Європейської Комісії з питань збереження культурної спадщини в Україні. Люксембург: Відділ публікації офіційних видань ЄС, 2024. 34 с.

42. Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність. *Український*

історичний журнал. 2022. №4. С. 159-173. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.04.159>.

43. Рогожа М. Збереження культурної спадщини України в умовах війни: практики міжнародної взаємодії. *Українські культурологічні студії*, №1(12). 2023. С. 10–14. URL: [https://doi.org/10.17721/UCS.2023.1\(12\).02](https://doi.org/10.17721/UCS.2023.1(12).02).

44. Російські військові знищили та пошкодили в Україні 407 об'єктів культурної спадщини – інфографіка. 02 Липня 2022. *Zmina*. URL: <https://zmina.info/news/rosiys%CA%B9ki-viys%CA%B9kovi-znyshchyly-ta-poshkodyly-v-ukrayini-407-obyektiv-kul%CA%B9turnoyi-spadshchyny-infohrafika>.

45. Сагайдак О. Істотні питання політики: культурна спадщина. Базовий звіт. 2024. URL: <https://doi.org/10.70719/respol.2024.01>.

46. Сендайська рамкова програма зменшення лих як інструмент сталого розвитку. Особливості застосування застосування у мирний та воєнний час: Аналітичний звіт. Благодійний фонд «Право на захист» Проект «Зменшення вразливості до ризиків катастроф в Україні (Фаза II)» Виконавець: Софія Шутяк. 2023. 56 с. URL: https://archive.r2p.org.ua/wp-content/uploads/2022/11/sendajska_programa_ukr_web-1.pdf.

47. Спадщина ЮНЕСКО в Україні. *Україна Інкогніта*. URL: <https://ukrainaincognita.com/unesco>.

48. Список об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_об%27єктів_Світової_спадщини_ЮНЕСКО_в_Україні.

49. Стратегія розвитку Рівненської області на період до 2027 року. 2022. 160 с. URL: <https://www.rv.gov.ua/storage/app/sites/11/2020/strategia-2027-proekt.pdf>.

50. Кайдан Т. Матвейчук М. Фергус О'Салліван. Рятувальна місія з порятунку культурної спадщини України. Bloomberg. CityLab. *Культура*. 26 березня 2022 року. URL: <https://www.bloomberg.com/news/features/2022-03-26/ukraine-s-museums-are-leading-a-cultural-rescue-mission>.

51. Трач Ю. Культурна спадщина в Україні: ініціативи щодо збереження та оптимізації захисту. *Питання культурології*, №45. 2025. С. 194–209. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.45.2025.325054>.

52. Туровська Л., Вовк В. Еволюція технологічних методів переформатування друкованих видань у контексті збереження бібліотечних фондів. *Вісник Книжкової палати*. 2025. № 2. С. 23–30. DOI: 10.36273/2076-9555.2025.2(343). 23–30.

53. Україна запозичить досвід та допомогу Хорватії з питань збереження/реставрації об'єктів культурної спадщини. 2022, «Укрінформ» мультимедійна платформа іномовлення України, 05 травня 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3475986-ukraina-zapozicit-dosvid-horvatii-z-restavracii-kulturoi-spadsini-tkacenko.html>.

54. Український культурний фонд запускає інтерактивну «Мапу культурних втрат». *Український культурний фонд*: Новини. 05 Квітня 2022. URL: https://ucf.in.ua/news/culture_loss#Text.

55. У ПАРЕ зареєстровано заяву щодо протидії стиранню культурної ідентичності під час війни та миру. 23.06.2022. *Міністерство культури та стратегічних комунікацій України*: Новини. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/u-parye-zareiestrovano-zaiavu-shchodo-protydii-styranniu-kulturnoi-identychnosti-pid-chas-viyny-ta-myru>.

56. Чернець В., Додонов Р. Захист культурної спадщини в умовах повномасштабної російсько-української війни: уроки і перспективи. *Вісник Науково-дослідного інституту українознавства*, №1(1). 2023. С. 47–61.

57. Шевченко М. О. Критерії відбору документів для оцифрування історико-культурної спадщини України. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2019. Вип. 54. С. 73–81.

58. Ковальська Л., Яворська Т., Ковальський Г. Документно-інформаційні ресурси архівів, бібліотек і музеїв: цифрові трансформації та виклики війни. *Бібліотечний вісник*. 2024. №4. С. 3–18

59. Як працюватиме Національна електронна бібліотека України. «Доступ до правди». 8 Листопада. URL: <https://dostup.org.ua/news/publications/yak-pratsiuvatyme-natsionalna-elektronna-biblioteka-ukrainy>.
60. Adewojo A. A. Digital preservation of endangered cultural heritage in conflict zones. *Library Science. Record Studies. Informology*, №20(4). 2024. PP. 20-32. doi: 10.63009/lrsi/4.2024.20.
61. Alcala R. Cultural evolution: Protecting “digital cultural property” in armed conflict. *International Review of the Red Cross*, №104 (919). 2022. PP. 1083-1119. doi: 10.1017/s181638312200008x.
62. Boronos V., Plikus I., Aleksandrov V., Antoniuk N. Digital transformation of Ukraine: Challenges of theory and practice in implementation of digital quality of life. *Economic Annals-XXI*, №172(7-8). 2018. PP. 38-43. doi: 10.21003/ea.v172-07.
63. European Commission. Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions On The EU Action Plan against Trafficking in Cultural Goods. Brussels, 13.12.2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52022DC0800>.
64. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (CETS No. 199). Faro, 27.X.2005. 9 p. URL: <https://rm.coe.int/1680083746>.
65. Council Resolutions On The EU Work Plan For Culture 2023-2026 (2022/C 466/01). Official Journal of the European Union. 7.12.2022. 18 p. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022G1207\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022G1207(01)).
66. Follow-up to decisions and resolutions adopted by the Executive Board and the General Conference at their previous sessions, part I: Programme issues, E. Follow-up of the situation in the Autonomous Republic of Crimea (Ukraine). Conference: UNESCO. Executive Board, 212th. 2021. P. 6–7.
67. Heritage Under Siege: Safeguarding Ukraine’s Cultural Legacy. 2023, August 8. URL: <https://engage.org.ua/ukrainska-kulturna-spadshchyna-sektoralnyj-analiz/#>.

68. Яворська Т. М. Цифрові тренди розвитку бібліотек в інформаційному суспільстві. *Інформація та соціум*: матер. V Міжнародної науково-практичної конференції. 25 черв. 2020 р. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. С. 58–60
69. Hooghe, L., Marks, G., Schakel, A. H., Niedzwiecki, S., Chapman Osterkatz, S., and Shair-Rosenfield, S. Measuring Regional Authority: A Postfunctional Theory of Governance, Vol. I, 2016. *Oxford: Oxford University Press*. PP. 176–191.
70. Lesia Kovalska, Tetiana Yavorska, Hryhorii Kovalskyi, Sergiy Gnatyuk. Modern challenges of the activities of document and information institutions / *Social Communication and Information Activity in Digital Humanities 2023*. Proceedings of the 2nd International Workshop on Social Communication and Information Activity in Digital Humanities (SCIA 2023). Lviv, Ukraine, November 9, 2023. P.p 275–287
71. Ukraine Recovery Conference 2024 – Side Event. Friedrich-Ebert-Stiftung. 2024. URL: [https:// www.fes.de/en/ukraine-recovery-conference](https://www.fes.de/en/ukraine-recovery-conference).
72. UNESCO. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and Regulations for the Execution of the Convention. Б. м.: UNESCO, 6. p. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflictregulations-execution-convention>.
73. Ковальська Л., Яворська Т. Запобігання стиранню національної пам'яті України в умовах російської агресії. Матер. 12-ї Міжнар. наук. конф. ICS «Інформація, комунікація, суспільство 2023» (ICS-2023) 18–20 травня 2023 р. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2023. С. 57–59
74. Яворська Т. М., П'ясецька Д. Збереження та охорона спадщини: архівні стандарти, виклики та перспективи. *Інформація та соціум*: матер. X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 06 червня 2025 р.). Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. С. 79–83
75. Трансформаційні процеси у суспільній та соціокультурній сферах України: монографія / О. М. Анісімова, Л. А. Ковальська, Г. П. Лукаш, О. В. Прігунов, О. С. Щербіна, Т. М. Яворська. Вінниця, 2021. С. 185.